

Fig.1. Ydre, set fra nord. NE fot. 1983. - *Exterior seen from the north.*

NORDBY KIRKE

SAMSØ HERRED

Kirken har tilhørt øens skiftende ejere (s. 2558) indtil den overgik til selveje 1912.

Sagn. Som forklaring på den ensomme beliggenhed fortælles, at kirken blev bygget af tre fruer. Men arbejdet ville ikke lykkes, da byggeriet forstyrredes af de underjordiske. Da fruene en dag stod og diskuterede en ny placering, løb et par heste løbsk, og fruene besluttede sig til at bygge kirken på det sted, hvor hestene standsede. Derefter skred byggeriet rask og planmæssigt frem.¹ En anden version går ud på, at kirken oprindeligt skulle være bygget i det nu forsvundne Søby. Men hvad der blev bygget om dagen

blev revet ned om natten og flyttet op på den plads, hvor kirken står nu.² Et nyere sagn fortæller, at kirkens vestre del kaldes Jeppes kirke efter en meget høj gårdmand i sognet, der altid satte sig her.³

Møntfund. Ved en restaurering 1964-65 blev der fundet ni mønter, hvoraf den ældste er en halv hamborgsk hulpenning.⁴

Kirken ligger bemærkelsesværdigt fjernt fra byen og syd for denne. Den isolerede beliggenhed kan skyldes, at sognet udover Nordby har

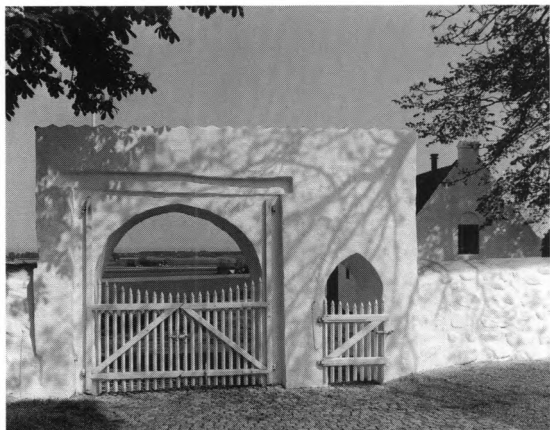

Fig.2. Indersiden af østre kirkegårdsportal (s. 2756). NE fot. 1990. - *Inner face of the east gateway of the churchyard.*

haft flere landsbyer, den endnu bevarede Mårup, samt de forsvundne Søby og Glistrup. Kirken ligger i læ af høje bakker langs nordøens vestkyst, mens den markante bygning fra øst og især syd er synlig på stor afstand.

Den rektangulære *kirkegård* har størstedelen af sit areal beliggende syd for kirken, hvor udvidelser har fundet sted 1862⁵ og 1930-31.⁶ Langs nord-, vest- og østsiden står høje asketræer.

Hegn og indgange. De hvidkalkede mure, der er fugede og overdækkede med cement, er op-

ført af marksten. 1700 og 1702 manglede tagsten på muren, der 1715 nævnes at være opført af kampesten.⁷ I østmuren ved indgangen ses flere bindinger af smedejern.

Hovedindgangen i øst er en formentlig sen-middelalderlig, muret, hvidkalket *portal* (jfr. fig. 54) med rundbuet køreport og spidsbuet fodgængerlåde. Portalen har udadvendt afdækning af vingetegl, og på køreportens inderside (fig. 2) er udspæringer til stolper og overligger. I nordmuren, længst mod øst, er en lille muret og hvidtet, rundbuet *fodgængerlåde*. Indgangene nævnes tidligst 1809, da porten var brøstfældig og endnu 1884 var omfattende reparationer nødvendige, 1890 ønskedes en total fornyelse.⁵ I begge portaler er hvidmalede træremmelåger. †Riste nævnes i begyndelsen af 1700'erne i såvel østre som nordre portal.⁷

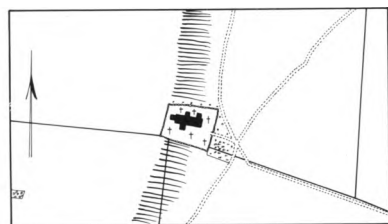

Fig.3. Beliggenhedsplan 1812. - *Site plan 1812.*

Bygninger på og udenfor kirkegården. Den 1917 opførte *stald* øst for kirkegården er en hvidkalket, teglhængt bygning, der indeholdt både *materialrum* og fire *†nødtørftsrums*, sidstnævnte blev 1972 indrettet til toilet.⁶

På grund af kirkens afstand fra byen var før 1699 (jfr. †klokker) rejst en *†klokkestabel* midt i Nordby. 1857 opførtes det nuværende *klokketårn* i hjørnet mellem Klokkestræde og Nordby Hovedgade på en cirkulær, kampestenssat forhøjning. Udformningen skyldes angiveligt sognepræsten F. V. S. Jacobsen.⁸ På en terningformet underdel af kløvet kamp rejser sig det cylindriske tårn af tegl. Forneden er en høj sokkel med aftrappet overkant og i omtrent halv højde et

Fig.4. Klokketårn 1857 i Nordby (s. 2756). Robert Egevang fot. 1977. - *Belltower build 1857 in Nordby.*

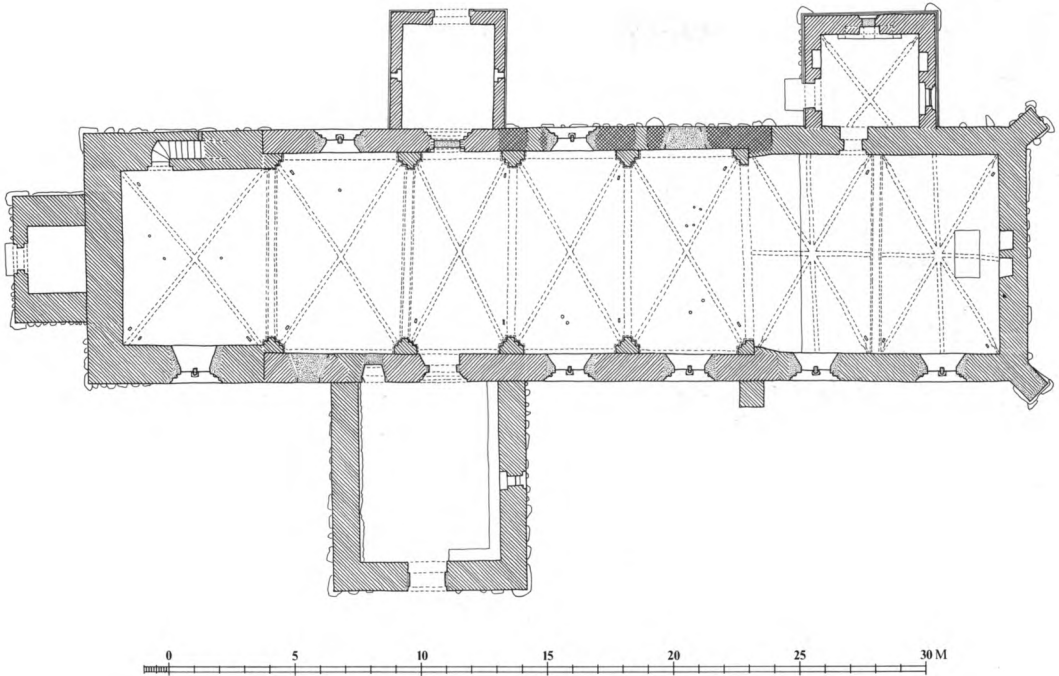

Fig.5. Plan. 1:300. Målt af HeJ 1981, tegnet af Mogens Vedsø 1991. Signaturforklaring s. 9. - Ground-plan. Key on p. 9.

fremspringende retkantet bånd. Klokkestokværket har fire glamhuller, der er parvis ens. I øst og vest mindre fladbuede, smigede huller og i nord og syd, i klockens svingningsretning, større rundbuede åbninger. Foroven afsluttes bygningen af en sprenkopesims og herover en lav, cementklædt kegle med *vindfløj*. Tårnets murede del er gulkalket, to led i soklen samt det fremspringende bånd og gesimsen er rød, sidstnævnte med et blå bånd under sprenkopperne; glamhullerne er hvide i lysningen med rød forkant på sålbænken. Murværket har flere åbne bomhuller og på vestsiden ses årstallet »1857« med jerncifre.

BYGNING

Kirken består af et langhus, hvori indgår nordmuren af et skib fra første halvdel af 1200'rne; o. 1300 ombyggedes kirken og omtrent samtidig tilføjedes nordre våbenhus. I sidste halvdel af 1400'rne blev tilføjet sakristi og vestforlængelse med tårn, mens langhuskoret og søndre våbenhus er fra første halvdel af 1500'rne. Orienteringen er solret.

Af den oprindelige kirke er kun bevaret en del af nordmuren. Det bevarede murværk strækker sig fra overgangen mellem langhusets 2. og 3. fag indtil ca. en meter øst for den senere norddør, hvor murflugten har et knæk. Det bevarede parti må have udgjort en del af nordmuren i skibet, der har været smallere end nu.

Materialet i den 90-95 cm tykke mur er munkesten i munkeforbandt over en let fremspringende syld af rå kamp.⁹ Den oprindelige murhøjde ved murstykkets østende er ca. 4 m over jordsmon.

To *vinduer* er bevaret i nordmuren,¹⁰ begge tilmuret efter 1848.⁵ Det østre er ca. 185x69 cm i ydre murflugt og har toppen af det rundbuede halvstensstik ét skifte lavere end overkanten af det bevarede murværk. Det tilsvarende, vestre vindue er delvist ødelagt af et nyere vindue.

En omfattende *ombygning* fandt sted o. 1300, hvorved skibet både forhøjedes, øgedes i bredden ved opførelsen af en ny sydmur og forlængedes mod vest. Af denne ombygning er langmurene og rester af gavlene bevaret. På loftet

Fig. 6. Ydre, set fra sydøst. NE fot. 1983. - Exterior seen from the south-east.

står dele af den 65 cm tykke østre gavltrekan, der i syd har et hul efter en 20x20 cm svær, indmuret *†*ankerbjælke. Det tilhørende kors udformning kendes ikke, men af det senere tilføjede sakristis størrelse fremgår, at det var væsentligt smallere end skibet og med en længde af mindst 6,5 m.

Materialet i den 100-105 cm tykke sydmur er munkesten i munkeforbandt over en kun sporadisk synlig syld af rå kamp. På den samtidigt forlængede nordmur er bevaret oprindelig fugebehandling, hvor lejefugerne er indtrykkede i overkanten,¹¹ mens studsfugerne er ridsede.¹² Et lille stykke af skibets vestgavl er synlig fra trappen i vestforlængelsen, og det ses her, at kirken efter ombygningen har stået i blank mur, mens indervæggene var pudsede allerede før hvælvslagningen.¹³

Døre og vinduer. Begge skibets døre er bevarede. Den falsede syddør (fig. 8) er kurvehanksbuet i spidsbuet spejl. Yderste led er retkantet i såvel vanger som stik; andet led affaset i vangerne og retkantet i stikket; tredje led udstyret med hulkel i vangerne og den nedre del af stikket, affaset i buetoppen. Adskillige sten er udskiftet 1895, da anslagsfals og stik blev helt nymurede.⁵ Indvendig sidder døren i en høj fladbuet niche med retvinklet øst- og smiget vestside. Norddøren, der er tilmuret efter 1731,⁷ svarer i det ydre til syddøren, men falsene mangler profiler. Døråbningens kurvehanksformede stik er formentlig samtidigt med dørens indre, hvis nuværende udformning (jfr. fig. 57) skyldes en ombygning i slutningen af 1500'erne (jfr. s. 2763), men som oprindeligt svarede til syddøren.

Fig.7. Indre, set mod vest. NE fot. 1983. - Interior to the west.

Af oprindelige vinduer er kun ét bevaret, til-muret, på sydsiden (fig. 8) vest for døren, hvor den vestre halvdel dækkes af våbenhusets mur. Den høje, rundbuede åbning måler udvendig ca. 220x85 cm; indvendig har bredden været noget større.

Indre. Skibets sydvæg har et 17 cm bredt vandret spring (fig. 7) ca. 3,25 m over nuværende gulv, hvorved murtykkelsen indskrænkes til omtrent samme størrelse som den ældre nordmur, der ved ombygningen blev forhøjet med ca. en meter. †*Loftsbjælkerne* må have hvilet på murkronen.

Middelalderlige ændringer og tilføjelser. Den ældste tilbygning er det lave *nordre våbenhus* (fig. 9), der næppe er meget yngre end ca. 1300.¹⁴ De kun ca. 45 cm tykke mure er opført af munkesten i munkskifte over en fremspringende sok-

kel, der forneden er af rå kamp og derover af tegl; øverste skifte afrundet. Langmurene afsluttes foroven af en tredelt, ommuret(?) falsgesims; gavltrekanten, der har glatte kamme, er helt fornyet i små, gule sten. Døren i nordgavlen sidder i et oprindeligt portalfremspring, der er bindigt med soklen og foroven skråt afsluttet. Den ydre, fladbuede døråbning er udvidet, formentlig 1917, mens den indre med træplanke overdækkede del formentlig er oprindelig. I begge langmure er en halvtens bred lyssprække, der indvendig sidder i en halvanden sten bred, plankeoverdækket niche.

Tilbygningen kan i slutningen af 1500'rne have fundet anvendelse som †*gravkapel*? (jfr. s. 2763). En omtale 1715 af kalkhuset og 1731 af materialhuset må gælde nordre våbenhus.⁷ 1917 indrettedes tilbygningen til ligkapel.¹⁵

Fig.8. Skibets sydmur med oprindelig dør og vindue, set fra våbenhuset (s. 2758). NE fot. 1990. - *South wall of the nave with the original door and window seen from the porch.*

Sakristiet, hvis udformning er mere end sædvanlig kultiveret, er en tilbygning til kirkens ældre $\dagger$ kor. Murværket er af munkesten i mункeskifte over en profileret sokkel med hulkel under halvrundstav. Flankemurene afsluttes af en falsgesims, mens gavlen har en rigt dekoreret blændingsgavl (fig. 11) med fem let brynede kamtakker. Yderst ses til hver side en spidsbuet blænding inden for en kantblænding, der følger kamtakkens konturer. Dernæst spidsbuede, falsede blændinger, der oprindeligt har åbnet sig mod loftsrummet, hvorover cirkelblændinger; i den vestre er efter 1880 indsat en luge.⁵ Den rundbuede, affasede midterblænding omfatter to koblede, spidsbuede blændinger under en affaset cirkelblænding. Blændingsarkitekturen røber forbindelse til gavle i Nordøstsjælland.¹⁶ Sakristiet har haft i alt tre vinduer. I øst er bevaret et spidsbuet, falset vindue, hvor såvel lysningen som yderfalsen har affasede hjørner. Indvendigt sidder vinduet i en 234 cm høj fladbuet niche, hvis bund er hævet 35 cm over nuværende gulv. Et tilsvarende $\dagger$ vindue i vest er ødelagt ved indsættelse af en fladbuet døråbning efter 1853.⁵ I gavlen er et usædvanligt, nu tilmuret, *cirkelvindue*,

der udvendigt er falset med affaset yderkant og indvendigt sidder i en fladbuet 125 cm høj niche (jfr. fig. 10).

Sakristiets indre overdækkes af et samtidigt krydshvælv, der blev noget beskåret ved opførelsen af det nuværende kor. Hvælvet hviler på forlæg i murene og har halvtensribber, der på det nederste stykke dog kun er en kvart sten brede. Hvælvets svære helstens overribber har i hvert andet skifte to bindere i forbandt med kapperne¹⁷ (jfr. Kolby s. 2638 og Tranebjerg s. 2571). I rummet er fire fladbuede nicher (fig. 10) jævnt fordelt i væggene. I øst og vest én 96 cm høj med bunden 55 cm over gulvet og i nord er, under ovennævnte cirkelvindue, to 100 cm høje nicher 25 cm over gulvet i et murfremspring, der er vandret afsluttet. Nichernes fordeling antyder, at to er forsvundet i forbindelse med langmurenes afkortning.

Vestforlængelse og tårn samt hvælv i skibet. I 1490'erne (jfr. kalkmalerier) blev der gennemført endnu en stor ombygning af kirken, ved hvilken lejlighed skibet blev forhøjet, overhvælvet og forlænget mod vest; desuden tilføjedes et tårn. Ombygningen skal ses som ét hele, omend der tydeligvis er foretaget ændringer undervejs. Arbejdet indledtes med *vestforlængelsen*,¹⁸ der, den store murtykkelse taget i betragtning, må have været planlagt som tårn. Denne tanke blev opgivet, da byggeriet havde nået en højde af knap tre meter over terræn, i stedet påbegyndtes opførelsen af det nuværende, væsentligt spink-

Fig.9. Nordre våbenhus (s. 2759). NE fot. 1990. - *North porch.*

Fig.10. Sakristiets nordvæg (s. 2760). NE fot. 1990. - *North wall of the sacristy.*

lere tårn. Forlængelsens sydmur fuldførtes i en noget tyndere skikkelse,¹⁹ mens tykkelsen i nord fastholdtes af hensyn til den her anbragte lige—løbstrappe. Der er adgang til trappen nær murens vestende ad en fladbuet, falset dør, der er hævet ca. 50 cm over gulvet. Det murede trappe- løb har to nu tilmurede smalle lyssprækker og overdækkes af trinvis stigende helstensdybe, fladbuede halvstensstik. Overdøren, der udmunder lavt i nordøstre hvælvlomme, har foroven været afdækket med en nu fjernet træplanke. Over sydmurens senere indsatte vindue spores et smallere oprindeligt tvindue, hvis spidsbuede spejl har top et skifte under falsgesimsen.

Tårnet blev, som nævnt, påbegyndt efter at vestforlængelsen var nået op i en vis højde. Under dette niveau er tårnets nord- og sydmur ikke i forbandt med forlængelsens gavlf, mens dette er tilfældet højere oppe, hvor gavlmuren ydermere er gjort ca. 30 cm tyndere på siden mod tårnet. Planløsningen (jfr. fig. 5) er bemærkelsesværdig, idet understokværket, tårnrummet, aldrig har været forbundet med skibet og tårnets vestmur er usædvanlig tynd sammenlignet med sidemurene. Hele udformningen er nært beslægtet med de i Århus stift velkendte, såkaldte

styltetårne, omend tårnet aldrig har åbnet sig med den karakteristiske høje åbning mod vest.²⁰ Adgang til understokværket fås fra vest ad en spidsbuet, falset dør, der udvendigt sidder i et slankt, spidsbuet spejl.

Det højtliggende mellemstokværk har mod nord, vest og syd en lille, fladbuet glug i spidsbuet spejl; de to førstnævnte er tilmurede i lysningen, mens sidstnævntes trækarm og -ramme er fornyet 1901.⁵ Mod tårnets indre har den nordre- og søndre glug fladbuestik over smigede karme med »hulsøm« (fig. 12) langs kanten, i syd nu stærkt udvisket. Den vestre glug sidder, grundet den ringe murtykkelse, i en helstensdyb fladbuet niche. Der er adgang dels fra understokværket ved hjælp af en høj stige,²¹ dels fra skibets loft ad en fladbuet dør, der overdækkes af to helstens dybe stik, som stiger trinvis mod mellemstokværket, hvor åbningen har plankedække samt helstensdybe og brede anslagsfals.

I nord er rester af stabler og i syd af låsebeslag.

Klokestokværket, hvor sydmuren er helt og vestmuren delvist ommuret, har til hver side et fladbuet glamhul i spidsbuet spejl. Taggavlne i nord og syd, af hvilke sidstnævnte er helt ommuret i små, røde teglsten, er glatte med syv brynede kamtakker.

Skibets forhøjelse og hvælv. Efter at ovennævnte del af ombygningen har været helt eller delvist afsluttet, blev skibets vestgavl nedrevet og langmurene forhøjet knap halvanden meter, som indledning til en overhvælvning. Murværket i

Fig.11. Sakristiet (s. 2760 og 2762). NE fot. 1990. - *Sacristy.*

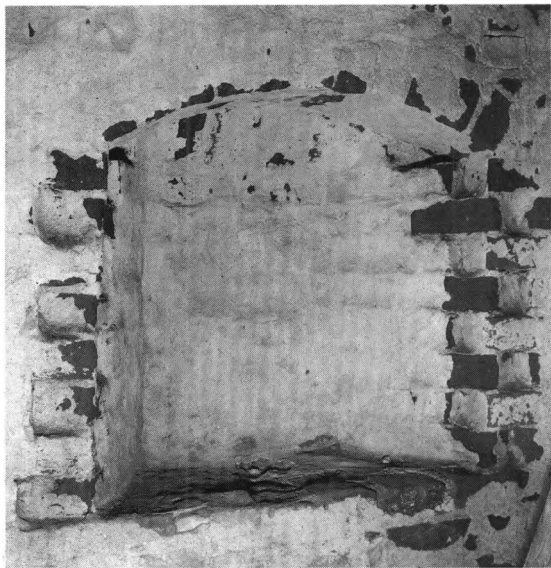

Fig.12. Glug i nordmuren af tårnets mellemstokværk (s. 2761). Mogens Vedsø fot. 1990. - *Light in the north wall of the tower's middle storey.*

forhøjelsen er udvendigt af munkesten i munkeskifte, mens gesimsen er muret i polsk forbandt. Indvendigt er muren af rå kamp med adskillige teglstumper indtrykkede i fugerne, mens der øverst er et til tre skifter teglsten.²² Mindre forskelle i murværkets karakter antyder, at forhøjelsen over det vestre og de tre østre fag (jfr. hvælvene) ikke er helt samtidige. Forlængelsens hvælv hviler på murede forlæg, mens hvælvene i de øvrige fag bæres af falsede hvælvpillen og spidsbuede, helstens brede skjoldbuer. Samtlige piller har to skifter høje kun let fremspringende, retkantede kragbånd. I syd har tilbagespringet i murtykkelsen foranlediget en uregelmæssighed i skjoldbuernes placering, idet disse er rykket en halv sten for langt mod syd i forhold til det oprindeligt planlagte.

Af de i alt fem hvælvfag er de to vestre med tilhørende, halvanden sten brede, spidsbuede falsede gjordbuer ældst. De højt kuplede hvælv har lette halvstens overribber med enkelte trinsten af bindere. De tre noget lavere østfag adskilles af helstens, spidsbuede gjordbuer.²³ Adskillige steder ses rektangulære spygat, mens en række cirkulære huller er vanskeligere at forklare. I de to vesthvälv er i alt tre huller placeret i toppen af hver sin kappe, flere er muligvis for-

svundne. Disse kan have været ventilationshuller, talrige tilsvarende huller ses i både midtskibet og sideskibene i Århus Domkirke.²⁴ Af andre huller, ét i vestligste fag, to i næstøstligste og seks i østligste kan ét eller flere være *klokkerebshuller*? mens de resterende sandsynligvis stammer fra ophængning af nu fjernede inventarstykker.

Langhuskoret. O. 1530 (jfr. kalkmalerier) erstattedes det ombyggede *†*kor af en to fag lang korbygning af samme højde og bredde som skibet. Byggematerialet er munkesten i munkeskifte med udglattede fuger.²⁵ Langmurene afsluttes foroven af en falsgesims, og på de to østhjørner er diagonalt stillede støttepillen, den søndre skalmuret med små, gule sten; nødvendigheden af reparation af denne pille nævnes både 1715 og 1786.⁷ Blændingsgavlen (fig. 6) har 11 let brynede kamtakker, der med undtagelse af den øverste har et kort savskifte under brynet. Gavlfoden markeres af savskifte og båndblænding hvorover ni stigende, fladbuede højblændinger. Yderst til hver side samt i gavltoppen er cirkelblændinger. Midterblændingen indeholder to nu tilmurede lyssprækker, og i de to flankerende blændinger ses nær toppen en enkelt fremspringende binder. På gavlens inderside ses i gavlfodshøjde en række to skifter høje bjælkehuller, af hvilke de yderste er radiært anbragte.

Ved byggearbejdet bevaredes det ældre sakristi, og korets nordmur hviler delvis på oversiden af dettes hvælv. Der skaffedes forbindelse mellem koret og sakristiet gennem en fladbuget, falset dør, hvis stik er skråt behugget på undersiden efter 1858 for at øge dørens højde mod koret.⁵ Dette er ensidigt belyst fra syd, og over de nuværende vinduesåbninger ses på indersiden spor af store, fladbuede *†*vinduer.

Korets indre har i østvæggen to fladbuede nicher, der er 125 cm høje og med bunden 26 cm over gulvet. Rummets to otte delte hvælv hviler på murede forlæg. Samtidig med hvælvslagningen blev den oprindelige *†*triumfmur fjernet og skibets østre skjoldbue fandt uden ændringer anvendelse som gjordbue mellem kor og skib. Korets to fag adskilles af en falset, spidsbuget gjordbue, hvis vederlag er markeret af en kun

Fig.13. Indre, set mod vest. NE fot. 1990. - *Interior to the west.*

lidt fremspringende rundstav. Ved hvælvenes indbygning blev overmurene i nord og syd delvis behuggede i en halv til en hel stens dybde, formentlig fordi kapperne byggedes højere end oprindelig planlagt.

En støttestøtte på kirkens sydside (fig. 6) ved overgangen mellem kor og skib er sandsynligvis opført omtrent samtidig med langhuskoret.

Søndre våbenhus, der, som det ofte ses i Århus stift, har indeholdt to stokværk (fig. 6), er bygget af munkesten i munkeskifte over synlig sylt af rå marksten. Flankemurene afsluttes af en falsgesims, mens den glatte, kamtakke gav, hvori en lille, fladbuet lysåbning med støbejernsstel, formentlig 1912 er ommuret i små sten. Den spidsbuede dør har bevaret sin indre, fladbuede niche, mens anslag og ydre fals er ommurede i forbindelse med en udvidelse ovennævnte år.¹⁵ Det nedre stokværk har mod øst et til begge sider fals, fladbuet vindue, der udvendigt sidder i et slankt, rundbuet spejl. Flanke-

murenes to vinduer i øvre stokværk er fladbuede og har fals på ydersiden, indadtil udmunder de i fladbuede nicher. I våbenhusets indre ses 2,7 m over gulvet (fig. 8) i såvel flankemure som gavl et halvtens tilbagespring i murene, hvilket angiver den oprindelige adskillelse mellem de to etager. Denne fjernedes 1894-95 for at frilægge skibets syddør, hvor toppen af spidsbuen indtil da havde været dækket af loftet.²⁶

Eftermiddelalderlige ændringer og reparationer er få og rækker med enkelte undtagelser ikke ud over almindelig vedligeholdelse. En forandring af norddøren i slutningen af 1500'erne (jfr. kalkmalerier og s. 2758) var formentlig foranlediget af en ændret brug af nordre våbenhus, muligvis til *†gravkapel*? Ved ombygningen blev dørhullets indre (sydsiden) formindsket og fremtræder nu som en kurvehanksbuet åbning, hvis stik og sider, fra ca. en meter over gulvet, er falsede og affasede. Samtidig flyttedes dørfløjen til dørhullets tidligere yderside (nordsiden). I sidste halv-

del af 1800'rne skete enkelte, mindre omfattende ændringer af tilsvarende art som ved grevskabets øvrige kirker. En restaurering o. 1965 (arkitekt Ebbe Lehn Petersen) berørte kun i ringe grad selve bygningen.

†*Gulve.* Kirkens gulve nævnes tidligst 1715, da der ligesom 1725 behøvedes sten.⁷ 1803 var bræddegulvene under stolene øde.⁵ Ved en mindre undersøgelse 1965 i koret afdækkedes i ca. 50 cm's dybde rester af et gulv af teglfliser, 15x15x5 cm.

†*Vinduer.* Kirkens vinduer omtales første gang 1807 og 1808, da de to små, rundbuede vinduer i skibets nordside ønskedes udskiftet med nye og større, hvilket imidlertid først skete efter 1848.⁵ Et stort, nu tilmuret, rundbuet vindue i nordsiden af skibets østfag må være indsat efter dette år. 1874 havde kirken yderligere to vinduer i nord på samme sted som de nuværende. Et ligeledes tilmuret vindue i sydmuren umiddelbart vest for våbenhuset har et tilsvarende udseende og kan være identisk med ét, der er nævnt 1808-09 og da manglede 15 ruder. 1853 omtales fire fag nye vinduer i sydmuren. 1878-81 indsattes kirkens nuværende noget monstrøse lysåbninger, der har støbejernsstel og er spidsbuede og tvillingdelte med profilerede karme, hulkel og rundstav, alt i blank mur, mens midtersøjlen base og kapitæl er støbt i cement. Ønsket om nye vinduer blev første gang fremsat 1874, men måtte afvente arkitektbistand til udformningen. Sydsidens fem vinduer indsattes 1878, mens de to i nordsiden kom til tre år senere.⁵

†*Tagværker.* Langhuset har i alt 33 spærfag nummererede fra vest med romertal. Hovedparten af murremmene, spærskoene og de lodrette spærstivere samt en del hanebånd i det øverste af de to lag er gamle, af eg, mens resten er nyere, af fyr. Korets indre murremme er udflyttede ved den ovenfor omtalte behugning af overmurene, men et bjælke hul i gavlen inderside viser den søndre rems oprindelige placering.

Af sakristiets fem spærfag er ét fag med hanebånd samt alle spærsko og -stivere gamle, af eg, mens resten er nyere, af fyrretræ. Søndre våbenhus har otte spærfag af fyr med to lag hanebånd; spærsko og -stivere samt murremme er af ældre

egetømmer, og to hanebånd er genanvendt egetræ med udskæringer til skråstivere. Tårnets tagværk er nyere, og det i nordre våbenhus er helt fornyet i fyr, dog med genanvendelse af ældre egetømmer i to hanebånd.

†*Opvarmning.* 1888 anskaffedes to ↑kakkelovne,⁵ der blev opstillet henholdsvis i kirkens østende og ved vestgavlen, sidstnævnte flyttedes 1917 til sydmuren af skibets fjerde fag fra øst. Før 1926 indrettedes sammesteds til erstatning for kakkelovnene en ↑kalorifer med indfyring fra våbenhuset.¹⁵ 1959 fremkom planer om at anbringe et varmlufts anlæg i tårnrummet,²⁷ men i stedet installeredes i 1970'erne olie-fyret luftopvarmning i kalorifergraven med bibeholdelse af åbningen fra våbenhuset (jfr. fig. 8).²⁸ 1914 ønskede kirkesynet anskaffet en ↑petroleumsovn til sakristiet.¹⁵

Kirken fremtræder i dag med røde vingetegl på tagene og hvidkalkede mure, med undtagelse af vinduesindfatningerne, der står i teglens røde farve. I søndre og nordre våbenhus er malede trælofter, henholdsvis brunt og hvidt. Sidstnævnte sted er et terrazzogulv udstøbt ved rummets indretning til ligkapel, de øvrige dele af kirken har gulve af gule tegl på fladen lagt ved seneste restaurering, i koret et trin højere end i skibet.

KALKMALERIER

1874 kunne der på nordvæggen spores rødmalede ornamenter og rester af lange indskrifter med bogstaver »af sen form«. Under restaureringen fire år efter blev der i hvælvingerne fundet våbener for Skade- og Billeslægten, to årstal og en del ornamentik. 1894 blev det fremkomne restaureret af Jacob Kornerup, der desuden afdækkede nogle navnetræk og bomærker, tre helgeninder og en dømmende Kristus. Heraf blev alt undtagen Kristusfremstillingen restaureret. Tilsodning fra en kalorifer førte 1949 til en undersøgelse af malerierne med henblik på en genrestaurering; denne blev dog først realiseret 1964. Arbejdet, som udførtes af Olaf Hellvik, viste sig uventet vanskeligt, idet kun korets østhvælv var blevet fuldt afdækket 1894. Ribbebe-

Fig. 14. Indre, set mod øst. NE fot. 1983. - Interior to the east.

malingen i skibets hvælv måtte genskabes. Til gengæld kunne flere nyfundne malerier restaureres, sammen med den af Kornerup fundne dømmende Kristus.

1) 1494 synes hele den netop ombyggede kirke udsmykket med våbenskjolde, bomærker, indskrifter og forskellige figurer.

I *langhusets 3. fag* er der på den østre kappe malet et Skadevåben og to understregede minuskelindskrifter. Over våbenet: »Arma d(omi)ni nicolai claws(en(?)) epi(scopi) arusen(ri)s« (våben for hr. Niels Clausen, biskop i Århus). Under våbenet, indrammet af en spinkel streg med krydsende rundbuer: »Anno domini Mcdxc quarto feria q(ua)rta infra octaiis trinitatis co(m)pletu(m) e(st) hoc opus p(ro)cu(ra)nte d(omi)no petro ketilly h(ujus) insule p(re)positus« (Herrens år 1494 onsdagen efter ugedagen

efter Trinitatis er dette værk fuldført på foranledning af hr. Peder Kjeldsen, provst på denne ø) (fig. 17). På nordvæggen et indvielseskors med indridsningslinier (fremdraget 1964).

I *langhusets 4. fag* er der umiddelbart over gjordbuen malet et kronet »k« og i *5. fag*, på det tilsvarende sted, et kronet »p«. ²⁹ I *5. fags* sydkappe et bomærke af form som en bidetang (fremdraget 1964). Østkappen i *6. fag* rummer et konturtegnet, kronet »M« (for Maria?) (fig. 16), ³⁰ sydkappen et lille »r« og nordkappen øverst et bomærke af form som en trekant med kors i midten og på spidserne, ³¹ desuden et konturtegnet Jesumonogram, og umiddelbart over skjoldbuens top et treflignet blad med en fugl på midtfligen. I samme fags vestkappe er et ansigt, med flad, kortklippet isse, hageskæg og en stor, bred mund, som gaber over spygattet (fig. 15).

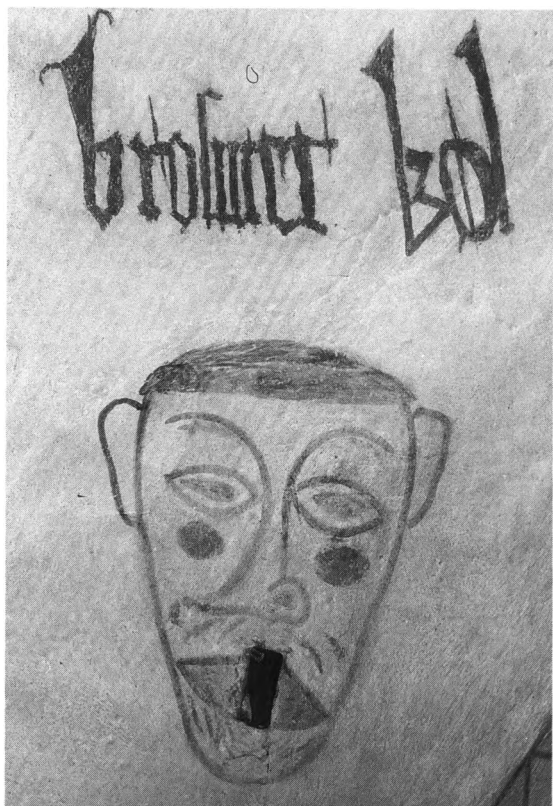

Fig.15. Ansigt malet omkring hul på vestkappen i langhusets 6. fag. Over ansigtet navnet »Brosmer Bøl«, formentlig »Brøletorsk« (s. 2765). NE fot. 1983. - Face painted round a hole in the west cell of the vault in the fourth bay of the nave. Above the face is the name »Brosmer Bøl«, probably »Roaring Fool«.

Herover en frakturindskrift: »brosmer bøl« (brøletorsk(?)). I hvælvingens top er en roset sammensat af fire franske liljer.

I langhusets 7. fag rummer østkappen tre kvinder med kroner og udslået jomfruhår; på trods af de manglende glorier sikkert tre af de fire bedst kendte jomfruhelgener, »Quatre Virgines Capitales« (fig. 18). Fra nord S. Katarina med sværd foran sig og hjul ved siden, S. Dorothea(?)³² med kurv og blomstrende gren og S. Barbara med tårn og sværd. I sydkappens østflig ses et bomærke formet som en femodded stjerne (fremkommet 1964) og i nordkappen Kristus, der sidder som Verdensdommer med sine sår blottede. Ribbedekoration bestående af sparrer, trekanter og kvadrater, flere steder suppleret med de for Århus-egnen karakteristiske former:

Krydsende rundbuer med tre prikker over sammenstødene langs ribber og buer, og skablone-ret firpasfrise på gjordbuernes underside.³³

Den dominerende farve er brunrødt, på ribber og buer suppleret med gråblåt. Sort er brugt til Katarinas hjul og Dorotheas kvist, samt til Verdensdommerens lilje og konturerne af hans krop. Samtlige menneskeskikkelser har kraftige rødmepletter, som det f.eks. også ses på de lidt yngre malerier i Ågerup (s. 252).

Den spinkle, dekorative, men uskoledede udsmykning er beslægtet med ÷kalkmalerierne på skibets nordvæg i Kolby (s. 2644). Der kan desuden være en forbindelse til de 1962 fundne (÷)malerier i Haslund kirke (Randers amt); de omfattede både et våben for biskop Niels Clausen og et kronet minuskel-k.³⁴

2) 1531 er ribber, buer og hvælvtoppe i det nyopførte kor forsynet med en udsmykning, som minder en del om dekorationerne i skibet. Begge hvælv har toprosetter af form som seks-sidede hjul hvorom tungekanter; andet fag des-

Fig.16. Kronet M, muligvis for Maria, malet 1494 på østkappen i langhusets 6. fag (s. 2765). NE fot. 1983. - Crowned M, possibly for Maria, painted 1494 on the east cell of the vault in the fourth bay of the nave.

Fig.17. Kalkmalet bygningsindskrift fra 1494 på østkappen i langhusets 3. fag (s. 2765). NE fot. 1983. - *Mural-painted building inscription from 1494 on the east cell of the vault in the first bay of the nave.*

uden, på østkappen omkring stjernehvælvet midtribbe, Århus-bispen Ove Billes (1520-36) fædrene og mødrene våbener, Bille og Gyldenstjerne. Herunder to understregede minuskel-indskrifter: »Arma d(omi)ni auove bille epi-(scop)i avrusie(n)s(is)« (Våben for Hr. Ove Bille, biskop i Århus), og (på gjordbuens vest-side): »An(n)o d(omi)ni mdxxi her iens ibs-(sen) sog(n)eprest vigilia loh(anne)s bapt(ist)e« (I Herrens år 1531 Hr. Jens Ibsen, sognepræst, Johannes Døberen, dvs. S. Hans aften). Våbenerne flankeres af krogophængte skjolde, hvori bomærker (det nordre fremkommet 1964); skråt under Bille-våbenet er endnu et bomærke (fig. 19). Vestkappen rummer umiddelbart over

gjordbuen et cirkelrundt hoved med lancetformede ører og et bomærke af form som et kantet P suppleret med to kors.

Udsmykningen er hovedsagelig holdt i brun-rødt; indskrifterne og en del af ornamentikken er gråblå, det runde hoved er mørkegult.

3) I 1500'ernes slutning er der på *norddørens fals* malet: »In te Domini speram non confundar in æternum Ps. 31.2. Ps.71.1 Rom 4.« (Til dig Herre håber jeg. Lad mig ej beskæmmes i evighed. (Ps. 71,1)) (fig. 57). Blå antikva på svagt lyseblå bund.

4-5) 1894 og 1964. Indskrifter på gjordbuen under de tre helgeninder i 7. fag, umiddelbart over buens top, med minuskler: »Renovata

Fig.18. Jomfruhelgener på østkappen i langhusets 7. fag, fra venstre S. Katarina af Alexandria, S. Dorothea og S. Barbara. Kalkmaleri udført 1494 (s. 2766). NE fot. 1983. - *Female saints on the east cell of the vault in the fifth bay of the nave; from the left, St. Catherine of Alexandria, St. Dorothea and St. Barbara. Mural painting 1494.*

An(n)o d(omi)ni Mdcxcxiij» (Restaureret i Herrens år 1894) (jfr. fig. 18), samt syd herfor, med versaler: »Genrestaureret 1964«. Begge indskrifter er rødbrune.

†*Kalkmalerier.* 1) Samtidige med udsmykning nr. 1 var måske nogle 1964 fremdragne fragmenter: På nord- og sydvæggen i 3. fag henholdsvis en trægruppe og et fabeldyr, i 5. fags sydkappe en »primitiv« Korsfæstelse.

2) 1500'ernes slutning(?). 1964 fandtes en del af en korudsmykning, der sandsynligvis stam-

mede fra samme tid som kalkmalerier nr. 3 (fig. 58). Østligst på nordvæggen i korets østfag var en rundbuet portal båret af koblede søjler; heri var øverst et tværrektangulært felt i kartouchesramme med antikvainskrift: »ligesom Ionas v[ar] tre [dag]e oc tre nætter i Hvalfiskens Bug saa skald menniskens Søn Vere tre Dage oc tre nætter i iorden. [Matt.] 12. [40.]«. Skråt under dette felt var et omtrent kvadratisk felt i en enkel ramme rummende indskrift i antikva: »Du kommer til mig med Sverd Spiud oc Skiold

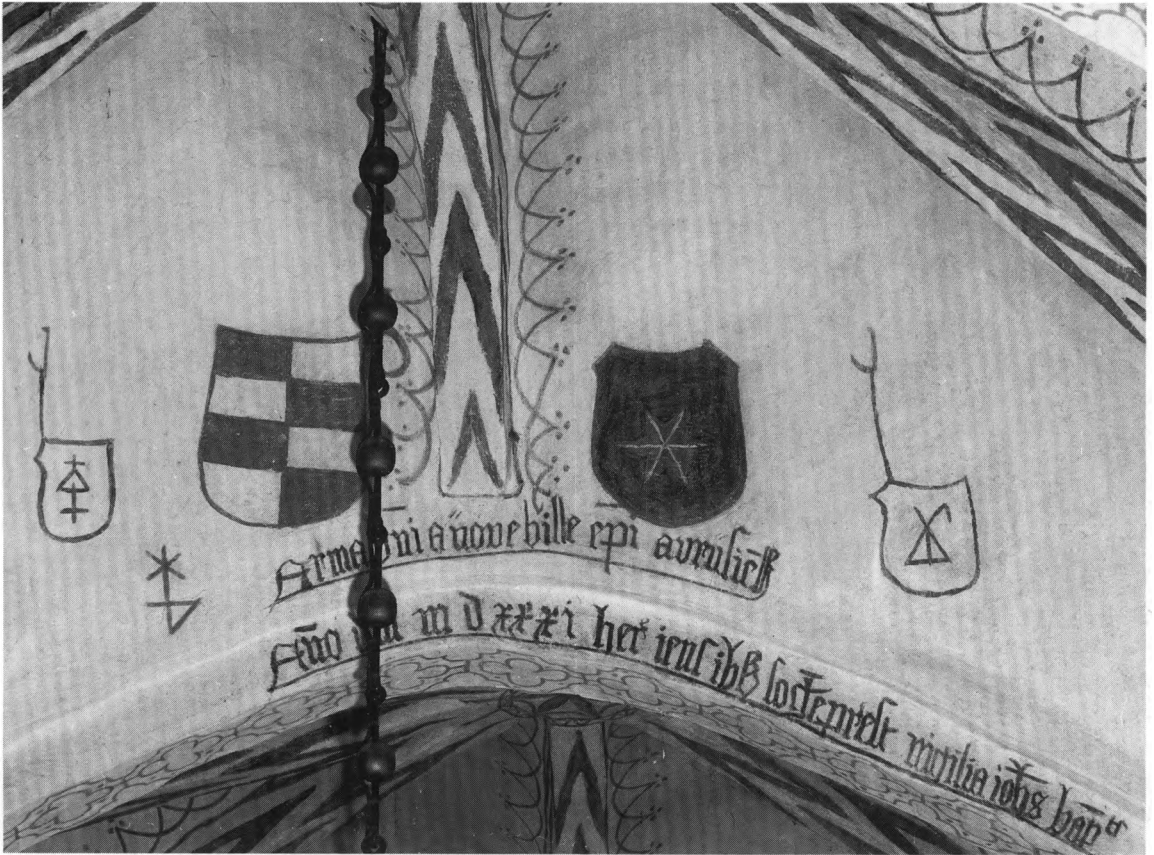

Fig.19. Kalkmalet bygningsindskrift, dateret 1531, på østkappen i korets andet fag (s. 2767). NE fot. 1983. - Mural-painted building inscription 1531 in the east cell of the vault in the second bay of the chancel.

men Jeg komer Til Dig i Her[ren] Sebaoths nauen«. Over rammen var der med versaler skrevet: »1. Samv[e]lis 17. [45.]«. ³⁵ Med et løftet sværd, som strejfede begge skriftfelter, stod herunder en figur, efter indskrifterne at dømme David. En større figur på den nordre del af korets østvæg var formentlig Goliath, Davids modstander. Skønt kampen mellem David og Goliath kendes fra sengotiske udsmykninger, blev den især populær i tiden efter reformationen. ³⁶

INVENTAR

Oversigt. Kun få af kirkens inventarstykker er som på Sydsamsø beslægtet med inventar i andre af øens kirker. Ældst er en romansk granitdøbefont, mens senmiddelalderen repræsenteres af fire gavle fra en $\dagger$ degnestol dateret 1518, nu brugt som stolestadegavle, og et skab fra 1519, efter al sandsynlighed et tidligere

monstransskab. En usædvanlig alterbordsforside med malet årstal 1587 står som den første af en række efterreformatoriske nyanskaffelser. Nye stolestader blev opstillet 1595 og suppleredes flere gange, tidligst 1606. De nuværende låger stammer fra 1700'erne. Prædikestolen er muligvis opsat som lektorieprædikestol o. 1600, men den er stærkt ændret senest 1631, da den stafferedes. Altertavlen, som er skåret o. 1640, blev malet 1662. Alterstagerne stammer fra 1600'ernes midte, mens klokken er omstøbt 1691. 1700'erne repræsenteres hovedsagelig af gravminder, hvortil også må henregnes et mindemaleri fra 1789 (nu i Nationalmuseet). Fra 1800'erne er bevaret et kirkeskib udført 1814, en ligbære med skåret årstal 1818, en præsteræketafle opsat 1821, og fra o. 1900, en sjældent forekommende ligvogn. 1894 restaureredes altertavle, prædikestol og stolestader. De to første har bevaret den ved denne lejlighed udførte staffing, mens stolestaderne og størstedelen af det øvrige inventar er farvesat af Ernst Trier, Vallekilde, under restaureringen 1964-65. Set mod vest præges rummet dog siden 1989 af et orgel, som dette år overførtes fra Gjellerup kirke, Ringkøbing amt, hvortil det var udført 1943.

Alterbord, muligvis middelalderligt, af tegl på kampestenssyld. 185x98 cm, 85 cm højt; 77 cm fra østvæggen. Bagsiden er hvidkalket, de øvrige sider skjult bag paneler.

Alterbordsforside (fig. 20), med malet årstal 1587, af fyr. 90x185 cm, med fire arkadefelter adskilt af pilastre (halvsøjler?), der nu tillige med gesimsen er forsvundet. Felterne har profilerede bueslag på kannelerede pilastre, hvis baser og kapitæler med en enkelt undtagelse er forsvundet.³⁷ På rammeværket er bevaret rester af oprindelig staffing på kridtgrund; bueslagenes profiler og pilastrene er blå, mens der i de rødbrune svikkelfelter er dels rosetter, dels årstallet 1587 omkring »INRI«. I arkaderne er øverst, meget usædvanligt, pålimet papir med (blodtryk forestillende renæssancearkitektur med flankerende drabanter, beklippet forneden og suppleret med et perspektivisk flisegulv, et parti med malet, såkaldt masurådring og nederst tre rækker (flise)mønstrede kvadrater. Borter med disse kvadrater er desuden opklæbet i gesimsens frisefelter. Bygningerne er grønne og rødbrune, masurådringen lysebrun og de mønstrede kvadrater grønne.

På bordets gavle fandtes 1919 oprindelige *†foldeværkspaneler*, udformede som bl.a. et alterbordspanel i Svinninge (s. 717) og et *†panel* signeret af Harmen Snedker 1590 i Sæby (s. 926). Nu erstattet af glatte fyrretræsbrædder.

Altertavle (fig. 23), o. 1640, med malet årstal 1662. I hovedtræk opbygget som de lidt ældre tavler i Tranebjerg og Kolby, med postament hvorover storstykke med fire frisøjler, tvedelt attika og topfelt.

Postamentet har pærestavsindrammet felt flankeret af diademhoveder mellem småliséner (fig. 22). Vinger udformet som bruske, profilvendte masker. Gesimsen, med frise hvorover kvartrundstav med fladsnit, er under søjlerne brudt af bøjler med varierede vrængemasker, skåret efter forlæg af Cornelis Floris.³⁸ Storsøjlerne har korintisk kapitæl og prydbælte, der på bagsiden bærer ringophængte draperier og på forsiden kartouche omkring putto med lidelsesredskab, fra nord til syd: stige, lanse, tornekrone og kors. Omkring det ved en vandret liste tvedelte midtfelt er pærestav, mens sidefelterne rummer retkantede muslingeskalnicher, hvori figurer i højt relief af Moses med stav og tavler

Fig.20. Alterbordsforside med bloktrykt papir i arkaderne og malet årstal 1587 (s. 2770). NE fot. 1983. - Altar frontal with block-printed paper in the arcades, and painted date 1587.

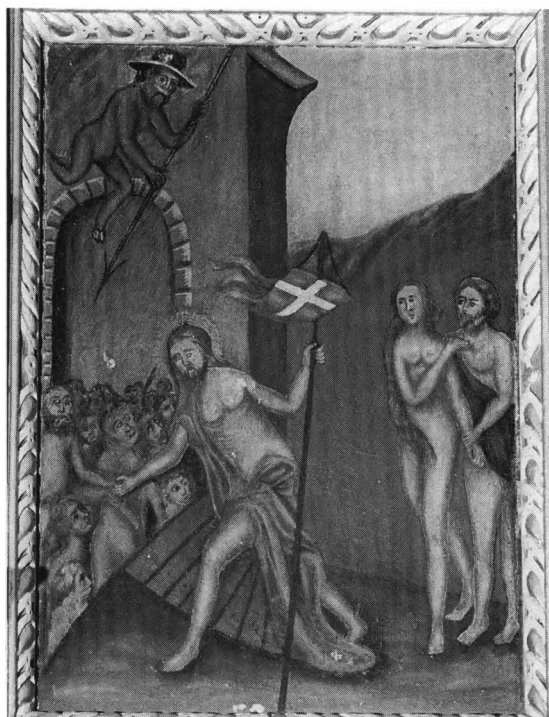
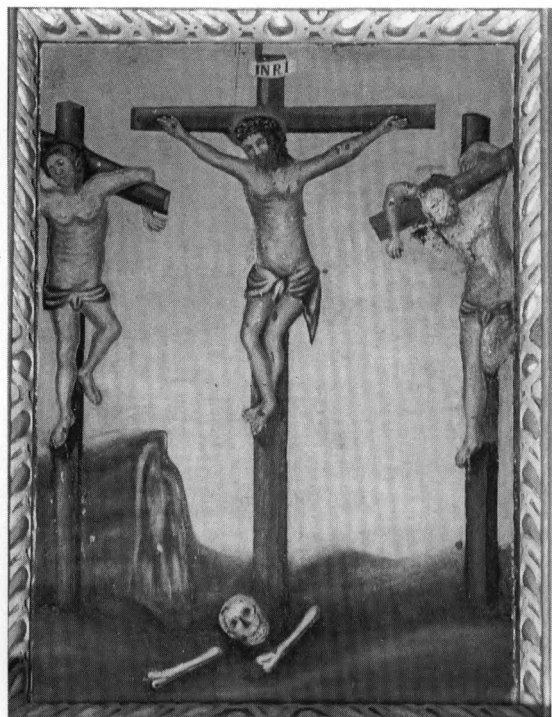

Fig. 21a-b. Malerier i altertavlens attika, sml. fig. 23. a. Korsfæstelsen. b. Nedfarten til dødsriget (s. 2772). NE fot. 1983. - *Paintings in the attic of the altar-piece (cf. fig. 23) a. Crucifixion, b. Descent into Limbo.*

(mod nord) og Johannes Døberen med lam på bog (mod syd). Over og under nicherne er bruskuløjer.

De kartoucheformede storvinger kantes af bruskværk med rovfugleklo forneden og dyrehoved foroven. Yderst er halvfigurframstilling af en engel med kun en vinge; den har den ene hånd på brystet og den anden på et kuglespir. Inderst er englehoved foran muslingeskal. Gesimsen er udformet som postamentets med bøjler hvorpå diademhoveder.

Attikaens pærestavsindrammede felter adskilles og flankeres af hermer, en mandlig, skægget, med bog og to kvindelige. Hermeskafterne har maske over drueklase. Over storstykkets sidefelter er gennembrudte topstykker, hver med en putto i det ovale midtfelt. Gesimsen er udformet som en forenklet udgave af storstykkets. Topfelt flankeret af kvindelige hermer, med bruske vinger hvorpå diadem- og fuglehoved. Over gesims med pærestav, tandsnit og bøjler med gennembrudte kannelurer, er tværovalt felt i kartouche med kuglespir øverst.

Tavlen er tilskrevet billedskærer Jacob Christensen Høylemand, Århus, som sammen med Villum Snedker bl.a. har udført Trige kirkes prædikestol i 1651.³⁹

Stafferingen stammer fra 1894, jfr. hvidmalet versalindskrift bag på tavlen: »Restaureret 1894«. ⁴⁰ Den domineres af rød- og gulbrunt samt lyseblåt, hvortil der kommer guld og sølv samt hvidt, rødt og grønt. I postament- og topfeltet er gylden fraktur på sort bund, henholdsvis: »Jeg er Veien og Sandheden ...« og »Jeg er Alpha og Omega ...«. Storstykkets frise har i midten årstallet 1662 flankerende våbener for Bielke og Gersdorff under initialerne IB og MSVG, dvs. øens ejere, Iørgen Bielke og Magdalena Sybille von Gersdorff. Over sidefelterne ses parrets mødre våbener, under henholdsvis »B(rocken)H(uus)« og »H(uit)F(eldt)«;⁴¹

Malerierne, i olie på træ, er formentlig fra o. 1640, men til dels forvanskede af senere opmalinger. Det gælder især billederne i storstykkets 150x89 cm store midtfelt; nederst en nadverfremstilling, øverst, adskilt af en malet snosøjle,

Bønnen i Getsemane og Tornekroningen (jfr. fig. 23). Attikaens to felter rummer Korsfæstelsen og Nedfarten til dødsriget, topfeltet Opstandelsen.

Nadveren foregår i et tøndehvælvet rum med en toarmet lysekrone, mens Bønnen i Getsemane viser Kristus på knæ foran en engel med et kors i skyer. To disciple sover i forgrunden og Judas viser soldater ind gennem en låge i baggrunden. Tornekroningen, som finder sted i et rum med rundbuet portåbning mod gaden, skildrer den siddende Kristus omgivet af to bødler med lange stænger, en knælende spotter og en fornemt klædt herre, Pilatus(?).

Korsfæstelsen i attikaens nordfelt er en enkel fremstilling af Kristus og røverne (fig. 21a), mens den i efterreformatorsk tid ganske usædvanlige skildring af Nedfarten til dødsriget viser Kristus i færd med at hjælpe mennesker ud af en høj, rundbuet dør (fig. 21b). Adam og Eva klynger sig til hinanden udenfor, mens Djævelen - med skæg og moderigtig hat - forgæves

svinger sit spyd over hovedet på dødsrigets beboere. Opstandelsen er ligesom Korsfæstelsen forenklet; kun Kristus, der svæver over kistens låg, og to soldater er til stede.

Rummene i henholdsvis nadver- og tornekroningsscenen er grå, himlen på de udendørs scener er blå og jorden gul til gulgrøn; dødsrigets bygning er rød, mens dragterne veksler i rødt, grønt, gult, brunt og blå med hvide glanslys.

Altartavlen fandtes 1840 så brøstfældig, at anskaffelsen af en ny var på tale. 1843 var den imidlertid restaureret og ønskedes malet.⁵ Atter restaureret 1967-68.⁴²

Alterklæde, 1965, vævet af Kirsten og John Becker.⁴³ Gyldenbrun damask med gyldne aks. †*Alterklæder*. 1823 var alterklædningen rådden. 1827-39 ønskedes gentagne gange et nyt alterklæde, hvilket synes opfyldt 1853, da der skulle anskaffes et dække til at lægge over det nye klæde. Det samme(?) klæde ønskedes 1868 forsynet med guld kors,⁵ og var muligvis identisk med det 1964 brugte, af rødt plys med guld kors og -frynser.⁴³

Altersølv. *Kalken* (fig. 24) rummer dele fra 1500'ernes slutning, men er stærkt ændret, sandsynligvis 1856. Nu 20 cm høj. Oprindeligt er den sekstungede fodplade, med to ulæselige stempeler (fig. 59), og standkanten, der mellem dobbelte profillister har siksakmønster bestående af gennembrudte treblade mellem skråstreger. Desuden knoppen, der har seks spidse tunger med graveret stavværk på over- og undersiden og mellem disse fremspringende rudebasser med graverede minuskler: »Ihesus«.⁴⁴ Kalkens øvrige dele er nyere: Fodens overside har skriftbånd med konturgraveret, skraveret fraktur, »Jeg er sandheden og livet«, strækkende sig over fem tunger og et støbt krucifiks med skriftbånd på den sjette. Skaftet er sekssidet; over og under knoppen er en af profillister indrammet bort af graverede, stiliserede stavvinduer.⁴⁵ Højt, glat bæger. Under bunden graveret skriveskrift: »Aar 1856« og samtidigt stempel, muligvis mestermerke for Arent Nicolai Dragsted (Bøje 1124).

Disk, vistnok samtidig med kalkens yngste dele, 14,5 cm i tvn.

Fig. 22. Diademhoved på altartavlens postament, sml. fig. 23 (s. 2770). NE fot. 1983. - Face with head-dress on the pedestal of the altar-piece (cf. fig. 23).

Fig.23. Altertavle udført o. 1640 og stafferet 1662. Malerier fra o. 1640 (s. 2770). NE fot. 1983. - Altar-piece made c. 1640 and painted 1662. Paintings from c. 1640.

Fig.24. Alterkalk, sandsynligvis fra 1856, muligvis udført af Arent Nicolai Dragsted med genanvendelse af dele fra 1500'ernes slutning (s. 2772). NE fot. 1983. - Chalice with base plate, foot and knot from the close of the 16th century. The rest of the chalice probably made 1856, possibly by Arent Nicolai Dragsted.

Oblatæske (fig. 26), skænket 1696. Cylinderformet, 9,5 cm i tv., 6 cm høj. På låget medaljon med graveret udsmykning bestående af skiftevis blade og blomsterknopper langs kanten og et Jesumonogram på midten. På siden graveret skriveskrift: »Gud Til Erre Norby KierKe Til Sirlighed Forærrer af Sørrn(!) Jensen Tunbo og Af Mete Jens Daater Taute-Biere (Toftebjerg) Anno 1696«.

Alterkander. 1) (Fig. 25) o. 1850, med låg hvorpå graveret indskrift kopieret efter en ældre *†kande*. Højde med knop 24,5 cm. Cirkulær fod med drevet bladbort, pæreformet korpus med profillister, meget svær tud og gæk udformet som en ørn med udbredte vinger. Låget har bladbort svarende til fodens og flad overside med graveret bladkrans omkring initialerne

M.S.S. og I.O.D. over årstallet 1691. På fodens standkant tre mestermærker for Århus-guldsmiden Niels Holst Wendelboe (Bøje 1415, 1417 og 1415).⁴⁶ 2) O. 1875, fra Den kongelige Porcelænsfabrik, 32 cm høj, hvid med guld kors og -kanter.

Ske, 1904, med tre stempler på skaftet: Mestermærke for A. Fleron,⁴⁷ Københavnsmærke 1904 og guardeinmærke for Christian F. Heise.

Syges æt (fig. 27), bestående af kalk fra 1700'ernes første del, en sikkert samtidig disk og en nyere oblatæske. Den 11,5 cm høje kalk har seksdelt, godronneret fod på lille fodplade, sekskantet skaft og midtdelt knop med graveret tungemønster. På fodpladen er fire stempler (halvt trykt uden for kanten): mestermærke CL formodentlig for Christian Lübecker, København (Bøje 319),⁴⁸ to uidentificerbare, og muligvis månedsmærke krebsen. Disken, 8,4 cm i tv., har graveret hjulkors på fanen. Opbevares i et ældre, cylindrisk Futteral af læder, hvis røde (skind)for bærer skriveskrift: »Nordby Præste

Fig.25. Alterkande udført o. 1850, med indskrift kopieret efter *†kande* fra 1691 på låget (s. 2774). NE fot. 1983. - Wine jug made c. 1850, with inscription copied from the cover of *†jug* from 1691.

Fig.26-27. 26. Oblatæske skænket af Søren Jensen Thunbo og Mette Jensdatter 1696 (s. 2774). NE fot. 1983. 27. Sygesæt udført i 1700'ernes begyndelse, muligvis af Christian Lübecker, København (s. 2774). NE fot. 1990. -26. Wafer box donated by Søren Jensen Thunbo and Mette Jensdatter 1696. 21. Communion set for the Sick, made at the beginning of the 18th century, possibly by Christian Lübecker, Copenhagen.

Embede«. Som oblatæske tjener en nyere sort lakæske med perlemorsroset indlagt i låget.

Alterstager. 1) (Fig. 28) 1600'rne, af tin, 43 cm høje. Høj, profileret fodskål hvilende på tre små, liggende løver, balusterformet skaft og lille lyseskål dækket af nyere metalplade med lysepig.⁴⁹ Sandsynligvis identiske med de 1715 nævnte blystager.⁷ 2) (Jfr. fig. 10). Muligvis anskaffet efter synets ønske om malmstager 1911.¹⁵ Af messing, 62,5 cm høje, på stor, cirkulær fod med godronnering på den hvælvede overflade. Cylindrisk skaft brudt af tre flade led flankeret af småringe. Syvarmet *stage*, o. 1920. Titusstage på trappefod, 63 cm høj.

†*Alterbøger.* En bibel i folioformat var 1715 »mutilat«, dvs. ødelagt.⁷

Krucifiks (sml. fig. 10), 1850-1900, 33 cm høj gipsfigur på brunbejdset kors. Ophængt i sakristiet, i nordvæggens øverste niche.

†*Messehagler.* En messehagel, som sandsynligvis stammede fra 1700'ernes begyndelse, var 1800⁷ falmet og blev 1818-27 stadig kritiseret.⁵ 1830 var den udtjente messehagel stadig i brug, omend kirkens ejer, Frederik Danneskiold-Samsøe, nu havde bestilt en ny.⁵⁰

Alterskranke, muligvis fra restaureringen 1873. Retkantet med afskårne hjørner, bygget op mod korets østvæg. Tætsiddende, drejede balustre og midt for en dobbeltlæge. Balustrene og overliggerens frise er lysebrune, håndlisten blågrå.

Font, romansk, af grovkornet granit. Tvm. 62 cm. Ved foden, der er formet som et omvendt terningkapitel, knyttet til Kalundborggruppen; sml. fonte i Onsbjerg og Besser.⁵¹ Ret usædvanligt er lidt under mundingsranden på den glatte

Fig.28. Alterstage af tin fra 1600'rne (s. 2775). NE fot. 1983. - Pewter altar candlestick from the 17th century.

Fig.29. Romansk døbefont af granit, detalje af mundingsrand med slange, der bider sig selv i halen (s. 2776). NE fot. 1983. - *Romanesque granite font. Detail of rim with a snake biting its own tail.*

kumme anbragt en stiliseret slange, som bider sig selv i halen (fig. 29).⁵² I bunden et lodret afløbshul, ca. syv cm i tv. Samlingen mellem fod og kumme er repareret med cement. 1874 fandtes fonten »desværre perlemalet«. I korets nordvesthjørne.

Dåbsfad, o. 1550, sydtysk, af messing, tv. 50 cm. I bunden drevet fremstilling af Bebudelsen omgivet af to ringe med minuskler, begge steder vist et fem gange gentaget ord. Inderst kan muligvis læses »mivehue«, sml. Tranebjerg, i den yderste, noget smallere ring, »Matheus(?)«. Yderst er stemplede kors. På fanen to rækker stemplede ornament, inderst vifter, yderst egeblade.

Prædikestol med samtidig himmel, opgang og dørparti (fig. 31). I sin oprindelige udformning formentlig fra 1600'ernes første årtier, men tilsyneladende moderniseret, muligvis 1631, da døren ifølge et malet årstal på sidepanelet stofferedes.

Kurven, der består af fem fag, har ældre rammeværk bestående af postament med frise, der på hjørnerne brydes af bosser, og herover et kvartrundt led med pærestav og under hvert af de tre midterste fag roset. Storfelterne har arkader med omløbende rammer og kapitæler med æggestav og tandsnit; gesimsen profilindram-

mede felter og på hjørnerne skiftevis muslingeskal og roset omgivet af beslagværk. Til disse dele, med paralleller i prædikestolene i Bjergsted og på Tunø,⁵⁴ er der sikkert sekundært føjet forskellige skæringer: Foran de glatte, vinkelbøjede hjørner hermer forestillende dyderne Tro(?) med bog i venstre hånd, men nu tom højre, Håb, Kærlighed,⁵⁵ Retfærd og Styrke, samt muligvis Mådehold (fig. 32), med bæger i højre hånd og en rund genstand i venstre. Hermeskafterne har draperier og frugtbundter ophængt i ring, de joniske kapitæler udtrukne volutter. I storfelterne akantusvolutter på arkaderammens sider, varierede kerubhoveder i sviklerne, og i de tungkantede nicher stående figurer på småkonsoller: Kristus flankeret af evangelisterne Mattæus og Markus, samt Lukas og Johannes (fig. 32). Opbygningen af såvel hermerne som storfelterne genfindes på stolene i Årby, Rørby og Krogstrup, hvor skæringerne dog har et mere livfuldt og elegant præg.⁵⁶

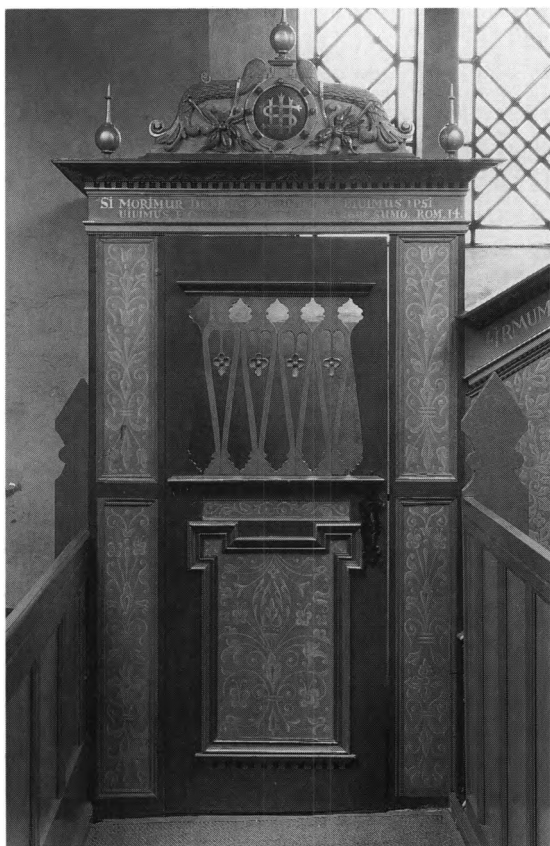

Fig.30. Prædikestolens dør, med malet årstal 1631 (s. 2777). NE fot. 1983. - *Pulpit door with painted date 1631.*

Fig.31. Prædikestol med himmel, muligvis udført o. 1600 og bl.a. tilføjet figurskæringer før staf-feringen 1631 (s. 2776). NE fot. 1983. - *Pulpit with sounding-board, possibly made c. 1600, and with carved figures added, among other things, before painting carried out 1631.*

Himlen har seks korte friser, hvoraf flere efter hængestykkerne at dømme er sekundært beskårne, og en lang vægside med udsavninger til hvælvpillen. Hængestykker dannet af to volutter omkring roset, spærformede topstykker med (senere(?)) englehoved på midten og kuglespir øverst. Over hjørnerne står småtårne.

Opgangspanelet, anbragt på en muret trappe langs væggen og lukket med en dørløj, har frise med tandsnit og æggestav svarende til kurvens,

men forskudt i sammenføijningen med denne.⁵⁷

I dørløjens nedre halvdel er fylding med hammerudvidelser foroven, i den øvre tralværk med udsavede balustre (fig. 30). Kronliste med tand-snit og æggestav og topstykke med reliefskåret Jesumonogram i medaljon flankeret af frugt-bundter; øverst og til siderne står kuglespir. Sidepanel med fire glatte fyldinger, anbragt to og to. Muligvis er den formodede modernisering af stolen en følge af en ændret opstilling. Således

Fig.32. Detaljer af prædikestolen (sml. fig. 31). Til venstre storfelt med evangelisten Johannes flankeret af hermer forestillende henholdsvis Styrke og Mådehold(?), til højre herme forestillende Retfærd (s. 2776). NE fot. 1983. - Details of the pulpit (cf. fig. 31). On the left, panel with St. John flanked by terms representing Strength and Moderation(?), on the right, term representing Justice.

kan stolen have været placeret som lektorieprædikestol (fra 1595(?), jfr. panel ndf.).⁵⁸

Stafferingen, sikkert fra 1894, jfr. den tilsvarende bemaling af altertavlen,⁵⁹ består af rødbrunt på rammeværket og rødt, grønt, guld og sølv på fortrinsvis blå bund til figurerne. Opgangspanel og dørparti er dekoreret med lyserøde, maureskagtige ornamenten. Indskrifter i gyldne versaler på lyseblå bund, på postamentet navnene på storfelternes figurer: »St. Math. St. Marc. Salvator St. Luc. St. Joh(ann)es«, i frisen:

»Signaculum : cognovit dominus : qvi : svnt ejus : 2. Timo. 2.(19)«, og på himlens frise:

»Omnis qvi confitebitur me coram hominibus confitebor et ego eum coram patre meo. Mtth.

10,32«. I opgangspanelets frise står (som indledning til kurvens): »Firmum stat fundamentum dei habens hoc (2. Tim. 2,19)«, i frisen på dørens forside: »Si morimur domino morimur si uiuimus ipsi uiuimus, et dominus sorte in

utraq(u)e sumo. Rom. 14.(8)«, og på sidepanelet: »Anno 1631«.

Opstillet på muret klods ved pillen mellem langhusets tredje og fjerde fag.

Et *†timeglas* ved prædikestolen skulle 1820 slås fast.⁵

Stolestader, indeholdende en usædvanlig rigdom af gavle og låger fra forskellige tider, strækkende sig fra 1500'ernes sidste fjerdedel til 1700'ernes anden halvdel. Formodentlig som følge af en omdannelse 1895⁵ har gavlene nu en nogenlunde ensartet karakter, med listeindrammede toptrekanter over konturudsavede planker. Dog kan de i store træk fordeles på to grupper, en ældre, dateret 1595 og 1606, og en yngre, hvori der indgår tre lidt forskellige typer med skårne årstal 1651, 1700 og 1704-22. Hertil kommer fire gavle (i nordrækken), som stammer fra en (*†*)degnestol dateret 1518, jfr. ndf. Lågerne har skårne årstal fra tidsrummet 1708-68.

1) Af den ældre gruppe fra 1595/1606 er bevaret 32 gavle, 20 i sydrækken, 11 i nordrækken og en ved korets nordvæg. De har rigt profileret toptrekant, som oftest med tandsnitliste, og herunder konturer af form som en mindre øvre og en større nedre medaljon eller volut, forbundet med et lodret, listekantet bånd.

Gavlen ud for prædikestolsdøren (fig. 34) har af hensyn til placeringen forrest i rækken kun én nedre medaljon. I denne ses reliefskåret Jesumonogram, mens de øvre medaljoner rummer »T« og formentlig »IK«. På midten er forsænket felt hvori »C.E.« over bomærke i kartoucheformet skjold omgivet af stjerner.⁶⁰ Den følgende gavl mod vest (fig. 34) har medaljoner med årstallet (15)95, et Jesumonogram og et bomærke. Mellem de øvre er et forsænket felt med initialerne SN. Gavl nr. 14 fra øst i sydrækken har spiraler øverst og reliefskåret Jesumonogram samt årstallet 1595 nederst. Fem gavle i samme række (fig. 33) har medaljoner med varierede udskæringer mindende om prægningerne på middelaldermønter,⁶¹ og i nogle tilfælde suppleret med spiraler. Disse hører sandsynligvis også til de 1595 skårne.

Fig.33. Stolegavle sandsynligvis fra 1595 flankerende låge med skåret årstal 1709 (s. 2779, 2780). NE fot. 1983. - Bench-ends probably from 1595, and door with the carved date 1709.

Fig.34. Stolegavle med skåret årstal 1595 (s. 2779). NE fot. 1983. - Bench-ends with the carved date 1595.

Af lidt yngre karakter er en række gavle med volutter øverst og enten volutter eller forskellige skæringer som kors, rosetter, akantus og profilansigter nederst (fig. 35). Til denne gruppe hører gavl nr. 8 i nordrækken (fig. 37), hvor de øvre medaljoner rummer initialerne SO, de nedre årstallet 1606. Øverst på planken er et bomærke.

11 glatte gavle med tilsvarende konturer (fig. 36) er antagelig tidligere vægplanker fra samme stolesæt.

2) Gavlene yngre end 1606 har forskelligt konturerede sider under enkelt profileret toptrekant. Af fem gavle med en kontur, der blot består af en lille indskæring (fig. 39),⁶² har to (ved korets sydvæg og i nordrækken) sikkert sekundære indskæringer: »16:51 - M:M:S« og »16:51 - A:K:D«.

Fire gavle har højt udsavet parti og to heraf (fig. 40) fordybede felter hvori reliefversaler og -årstal: »CPS anno« - »IMD 1700«.⁶³ Af en type med lignende, noget enklere udskæring findes ni, hvoraf de to har kronliste med æggestav og på midten forsænkede felter med reliefinitialer: »JSS« og »BMD«. Herunder er sekundært indskåret: »Anno« og »1704«. Tre gavle har tilsvarende »SCS - KMD« over »Anno 1708«, »KJDH« over »1722« og bomærke, samt »ASD« over bomærke (fig. 41).⁶⁴

Stolestadernes låger har forsænkede, profilindrammede felter, spejl eller/og fyldinger. På overrammerne og i felterne er bomærker, initia-

Fig.35. Stolegavl formentlig fra 1606 (s. 2779). NE fot. 1983. - *Bench-end probably from 1606.*

Fig.36. Stolegavl formentlig udført 1595/1606 og opstillet ind mod væggen. Nu i sydrækken. Til venstre låge med bomærke, til højre låge med skåret årstal 1718 (s. 2779, 2781). NE fot. 1983. - *Bench-end probably made 1595/1606. Now in the south row. On the left door with personal mark, on the right, door with carved date 1718.*

Fig.37-38. 37. Stolegavl skåret 1606 og låge dateret 1729. 38. Stolegavl sandsynligvis fra 1606, imellem låger med skårne årstal 1714 og 1709 (s. 2779, 2781). NE fot. 1983. - 37. *Bench-ends carved 1606 and door dated 1729.* 38. *Bench-ends probably from 1606, with doors between carved with the dates 1714 and 1709.*

ler og årstal, enten skåret i relief, oftest i forsænkede felter, eller indridsede. Tre låger i sydrækken og en i nord bærer reliefskåret årstal 1709; den ene desuden bomærke, sammenslyn-

get »IS« og Jesumonogram (fig. 33), den anden bomærke, under de sammenslyngede initialer SMS,⁶⁵ den tredje Jesumonogram, bomærke og initialerne KRS, og den fjerde sammenslynget

»AI(?)D«, under Jesumonogram (fig. 38, 39). En låge i nord og en i syd har bomærke skåret i relief over årstallet 1710,⁶⁶ mens der på en spejlfylding i nordrækken er reliefskåret Jesumonogram, »MMD«, »1714« og bomærke (fig. 38). Et skjoldformet felt på en låge i syd rummer reliefskårne initialer MJS og MCS samt nederst årstallet 1718 (fig. 36), og to felter på en låge i nord »IID« og »1728«; herunder er (sekundært?) indridset bomærke. Længere mod vest i nordrækken er en låge med »1729« i relief på overrammen og herunder Jesumonogram i relief over hjerteformet felt, hvori de reliefskårne initialer RIS over anker (fig. 37). På andre låger ses »CKS« over »1731« omkring et bomærke (indridset),⁶⁷ »MHD« over »1736« i relief, »ASD« over »1746« (indridset), »ASDH« og »AMDH« over »1747«, »DSD« over »1748« overbomærke (fig. 41), »HMD« over »1748« over bomærke (fig. 40) og »KPD«, »KRD« og »1748« over bomærke (fig. 39); de fire sidste i relief i forsænkede felter. Fra 1700'ernes anden halvdel stammer fire indskrifter, hvoraf tre indridsede: »NJS« »DCD« over »1754«, »MMS« og »1759« over bomærke og »LOS« samt »MJD« over »1764«. En fylding i syd har forsænkede felter med prikket bund hvori »RSSB«, »MAD« og »1768« i relief.

Flere låger har kun bomærker, indridsede eller reliefskårne (fig. 36, 42). Indridsede bomærker findes desuden sammen med initialer, årstal og tegninger på paneler og salmebogshylder, fortrinsvis i kirkens vestende. Et bomærke som på den 1595 skårne gavl ved prædikestolen er to gange indridset i østsiden af sydrækkens forpanel. Blandt de ældst daterede indskrifter er »KN AND 1652« over (samhørende?) »RIS« på forpanelet i femte stol fra vest i nord, og »1708 KR« samt »1731 IS VR« på salmebogshylden smst. Tegningerne viser fortrinsvis skibe. Eksempelvis er en bark sammen med et bomærke som på 1595-gavlen indridset i forpanelet i fjerde stol fra vest i syd; den er overskåret af salmebogshylden.

Stolene var 1803 temmelig brøstfældige.⁷ 1854 skulle de efter synets mening skiftes ud med nogle mager til dem, der var opsat i sydøens kir-

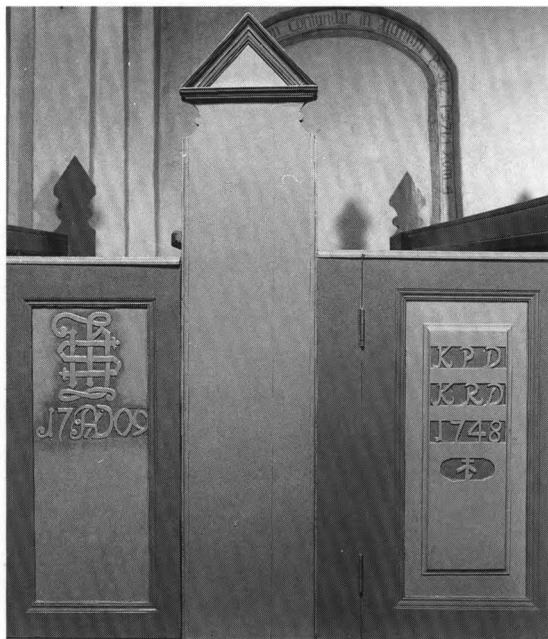

Fig.39. Stolegavl, sandsynligvis stammende fra 1600'ernes midte, opstillet foran skibets tilmurede norddør. Lågerne har skårne årstal 1709 (til venstre) og 1748 (s. 2779, 2781). NE fot. 1983. - *Bench-end, probably mid-17th century, in front of the walled up north door. The doors bear the carved dates 1709 (on the left) and 1748.*

Fig.40. Stolegavl med skåret årstal 1700, til højre låge dateret 1748 (s. 2779, 2781). NE fot. 1983. - *Bench-ends with the carved date 1700 and door dated 1748.*

ker, men blev efter menighedens ønske i stedet repareret.⁵ Tanken om stoleværkets udskiftning blev genoptaget af biskoppen 1887, og af menigheden seks år efter; 1895 var kirkestolene

Fig.41. Del af (†)degnestol, et våben for Århusbispen Niels Clausen Skade, på gavl af samme type som de efter 1700 daterede. Til højre tilsvarende gavl med samtidige initialer. Lågerne har skårne årstal 1747 og 1748 (s. 2782, 2779 og 2781). NE fot. 1983. - *Part of (†)parish clerk's pew, an armorial bearing of the Bishop of Århus, Niels Clausen Skade, added to bench-end of the same type as those dated after 1700. On the right, corresponding bench-end with contemporary initials. The doors display the carved dates 1747 and 1748.*

omdannet således, at de afgav behageligt sæde.⁶⁸ Formodentlig i forbindelse med denne ombygning blev de mørkt egetræsmalet. Siden en restaurering 1964-65 står stolene med gråbrune paneler og gavle i to blå nuancer.⁶⁹

Panel, med skåret årstal 1595, 110 cm højt og nu 294 cm langt. Over glat postament er seks hele og to beskårne felter, som på de tre sider indrammes af profillister. Kronliste med skrå tandsnit, jfr. de samtidige stolegavle. I frisen skråtstillede reliefversaler: »Sallig ere di som høre Gvds ord. oc bevarer det. Lvce XI. Anno 159[5]«. Panelet, der holder samme højde som prædikestolen, kan også på grund af sin indskrift tænkes knyttet til prædikestolen, muligvis som del af en lektorieprædikestol (jfr. ovf.). Blåmalet i to nuancer. Opstillet som indgangspanel (jfr. fig. 14).

Skamler. 1) 1784, med håndgrebshul omgivet af indskårne initialer og årstal »MHSDH - 1784«. Til siden et bomærke af form som en pilespids med dobbelt knæk på foden. Blåmalet. 2-3) 1800'rne. To ens, som sekundært er forlængede med et pålagt bræt. Blåmalede.

En muret bæk med bræddedække er anbragt langs våbenhusets østvæg og imod syd, øst for døren. Under en malet træbæk langs vestvæggen ses syldstenene fra en †muret bæk.

Armstol til præsten, muligvis anskaffet efter 1911,¹⁵ med rygtremmer og polstret rygfylding hvorover rosetter. Mørkbejdset.

Degnestol, 1800'rne, med fyldinger på sider og gavle, blåmalet i to nuancer. En stol mage til, men egetræsmalet, ligger på loftet.

Af en (†)degnestol dateret 1518, muligvis oprindeligt svarende til den samtidige degnestol i Kolby, er bevaret fire gavle, som nu indgår i stoleværket (fig. 41-42). På hver gavl er et for-

Fig.42. Dele af (†)degnestol med skåret årstal 1518 (til venstre) og kronet Marianavn (til højre) indføjet i gavle af samme type som de efter 1700 daterede. Lågen i midten har bomærke, lågen til højre skåret årstal 1747 (s. 2782, 2781). NE fot. 1983. - *Parts of a (†)parish clerk's pew with carved date 1518 (on the left), and the crowned name Maria (on the right) added to bench-ends of the same type as those dated after 1700. The door in the middle displays a personal mark, the door on the right has the carved date 1747.*

dybet felt, hvori henholdsvis reliefskåret romertal 1518, tovtavsindrammet våbenskjold for Århusbispens Niels Clausen, kronet Maria-navn i reliefmajuskler og ottebladet roset.⁷⁰

Skabe. 1) (Fig. 43-45) monstransskab med skåret årstal 1519. Højde 234 cm, hvortil kommer fire delvis fornyede 40 cm høje spir. Bredde 105 cm, dybde 50. Skabet, der hviler på to liggende løver (fig. 60), er udformet med et tresidet forparti, indeholdende tre rum, hvoraf det øvre og det nedre lukkes med låger, det midterste med en klap, der kan slås ned. De fire forreste hjørner brydes af konsoller med nedadvendte dyrehoveder. Forneden fodbræt med ud-

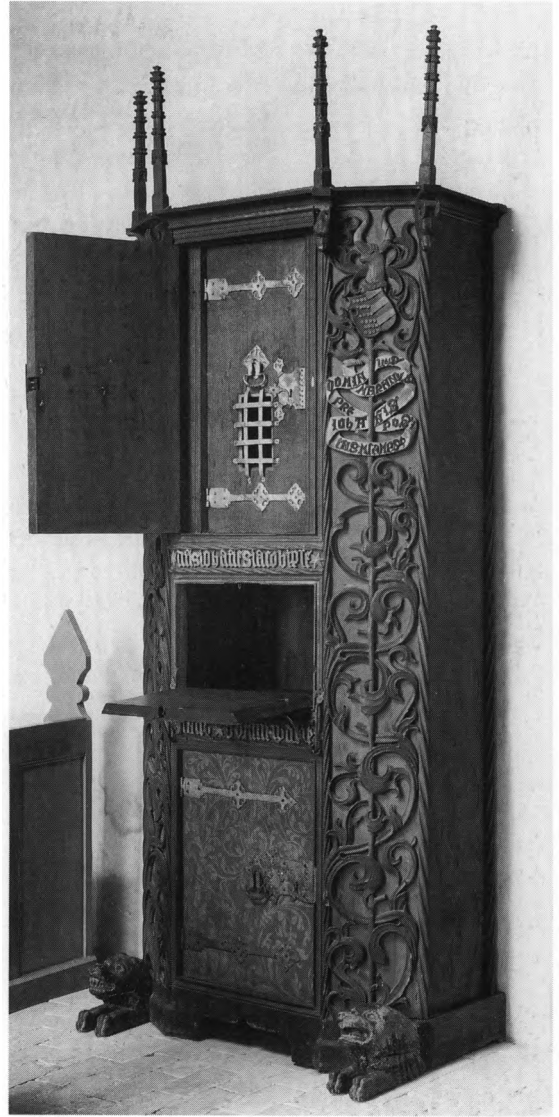

Fig.43-44. Monstransskab med skåret årstal 1519 og våbener for Århusbispens Niels Clausen, henholdsvis lukket og med de øverste låger slået op (s. 2783, 2784). NE fot. 1983. - Cupboard with the carved date 1519, and the coats of arms of the Bishop of Århus, Niels Clausen, closed and with the upper doors open.

skæring formet som kølbue med kors over toppen. Mellem lågerne og langs skabets lodrette hjørner løber hulsnoede tovtave; på rammenstykkerne er udskårne minuskelindskrifter, øverst: »D(omi)n(u)s iohan(n)es iacobi ple(banus)« (hr. Johannes Jacobsen (Jens Ibsen?), sognepræst),⁷¹ nederst »Anno domini mdxix«. På

skabets skråt afskårne sider er en lodret stav omvundet af en bladranke og øverst afsluttet af våbenskjold over snoet skriftbånd med reliefmuskler. Til venstre ses Skade-våben over indskriften: »Arma domini nicolai clawson episcopus Arvsi(e)ns(is)« (våben for hr. Niels Clausen, biskop i Århus), til højre Present-våben (bispens mødrene) over indskriften: »Dominus martinus iohannis preposi(tus) ins(ule)a sampsø« (hr. Martin Johansen, provst på øen Samsø).

Både låger og klapp er glatte og har sandsynligvis oprindelige beslag;⁷² håndgrebsringen på klappen hænger i et hjortehoved, mens ringen på den øverste låge er fastgjort i et led formet som et kohoved. Bag den øverste låge er en indre med lignende, men til dels fornyede beslag;⁷³ på den nedre del er en retkantet åbning dækket med et gitter af jernbånd (fig. 44). I skabets øvre rum er desuden et afdelt siderum.

Skabets opbygning svarer til tre fynske skabe, nu i Nationalmuseet.⁷⁴ Udformningen af ikke mindst de nedadvendte, snerrende dyrehoveder og de løveformede fodbjælker genfindes på de af biskop Niels Clausen 1508 skænkede korskabe i Århus domkirke (DK. Århus s. 532).⁷⁵

Stafferingen er af yngre dato, formentlig fra 1870'erne (jfr. ndf.), omend i hovedsagen svarende til en bemaling fra 1500'ernes slutning, jfr. den 1583 udførte udsmykning på kortsiderne af alterbordspanelet i Tranebjerg; den er lagt direkte på træet. Den dominerende bundfarve er rødbrun; de skårne indskrifter mellem lågerne står i hvidt på henholdsvis rød og blå bund. Kronlisten, spirene, rankerne og de vandrette snostave er grønne, de lodrette snostave røde. Skriftbåndene er hvide med sorte bogstaver. På dørene, hvor der bag beslagenes huller er lagt cinnober, er fladen dækket af gulligrøde, maureskagtige ornamenter. Sidernes blåmalede bølgeranker har en nyere karakter.

Skabet blev o. 1875 overført til Brattingsborg og i denne forbindelse restaureret.⁷⁶ Et gavebrev fra godsejer A.C. Danneskiold-Samsøe 1923, lovede skabet videregivet til Nationalmuseet. Donationen, der skulle finde sted efter godsejers død, blev ved boopgørelsen 1946 dog erklæret ugyldig, og skabet genopstillet i kirken,

på sin nuværende plads ved nordvæggen i langhusets andet fag.⁷⁷

2) 1800'rne, med fyldingsdør og kraftigt fremspringende gesims, på fødder med profileret overside. Blåmalet i to nuancer. I sakristiet.

Fire *pengebøsser*, 1800'rne, alle klokkeformede med tragt i toppen og hank på siden. To af messing står henholdsvis i våbenhuset og på hylde i skibet inden for indgangsdøren. To af jernblik står i sakristiet og i våbenhuset foran *tavle* med tunget topstykke, jfr. *pengebøsse i Tranebjerg; den er gråblå i to nuancer og har lysegrå antikvainskrift: »Gud elsker en glad giver. Corth. 4.7.«

†*Pengetavler*. 1725 ønskedes to nye tavler til kollekten,⁷ og 1818 trængte en af kirkens tavler stærkt til reparation.⁵

Klingpung, 1800'rne; posen syet af to stykker rødt fløj, med tilsat krave foroven, gul kvast i spidsen og for afufarvet hørlærred. Til skaffet er fastgjort en sølvbjælde.

Dørfloje. 1) 1853(?),⁵ fyldingsdør med tremmer *r* overfeltet. Lyseblå. Yderdør til sakristiet.

2) 1800'rne, fyldingsdør, oprindelig lodret delt på midten og forsynet med hængsler her for at kunne knækkes om dørkarmen. Klinkelukke af smedejern, med ny lås. Blåmalet i to nuancer. Mellem kor og sakristi. 3) 1800'rne, blåmalet revledør. Mellem skibet og trappen til tårnet. 4) Sandsynligvis indsat i forbindelse med nedtagningen af våbenhusloftet 1894-95. Mellem våbenhus og skib.⁵ Mod skibet med tre gange fire fyldinger, mod våbenhuset beklædt med lodret-stillede planker; gotiserende jernlukke. Blåmalet i to nuancer. 5-7) Nyere revledøre, udvendig rødbrune. Yderdøre til våbenhus,⁷⁸ tårn og ligkapel.

Pulpitur, opsat 1917, jfr. *orgel, ombygget 1989. Det hviler på støttepillen og har midterstykke med bred fylding flankeret af to smalle, samt sidestykker, hver med tre fyldinger, anbragt skråt ud i rummet. Stafferingen, fra 1989, domineres af rødbrunt; hertil kommer gråt og gyldent.

Orgel, 1943, oprindelig med syv stemmer, ét manual og anhangspedal, bygget af Marcussen & Søn, Åbenrå, med genanvendelse af ældre pi-

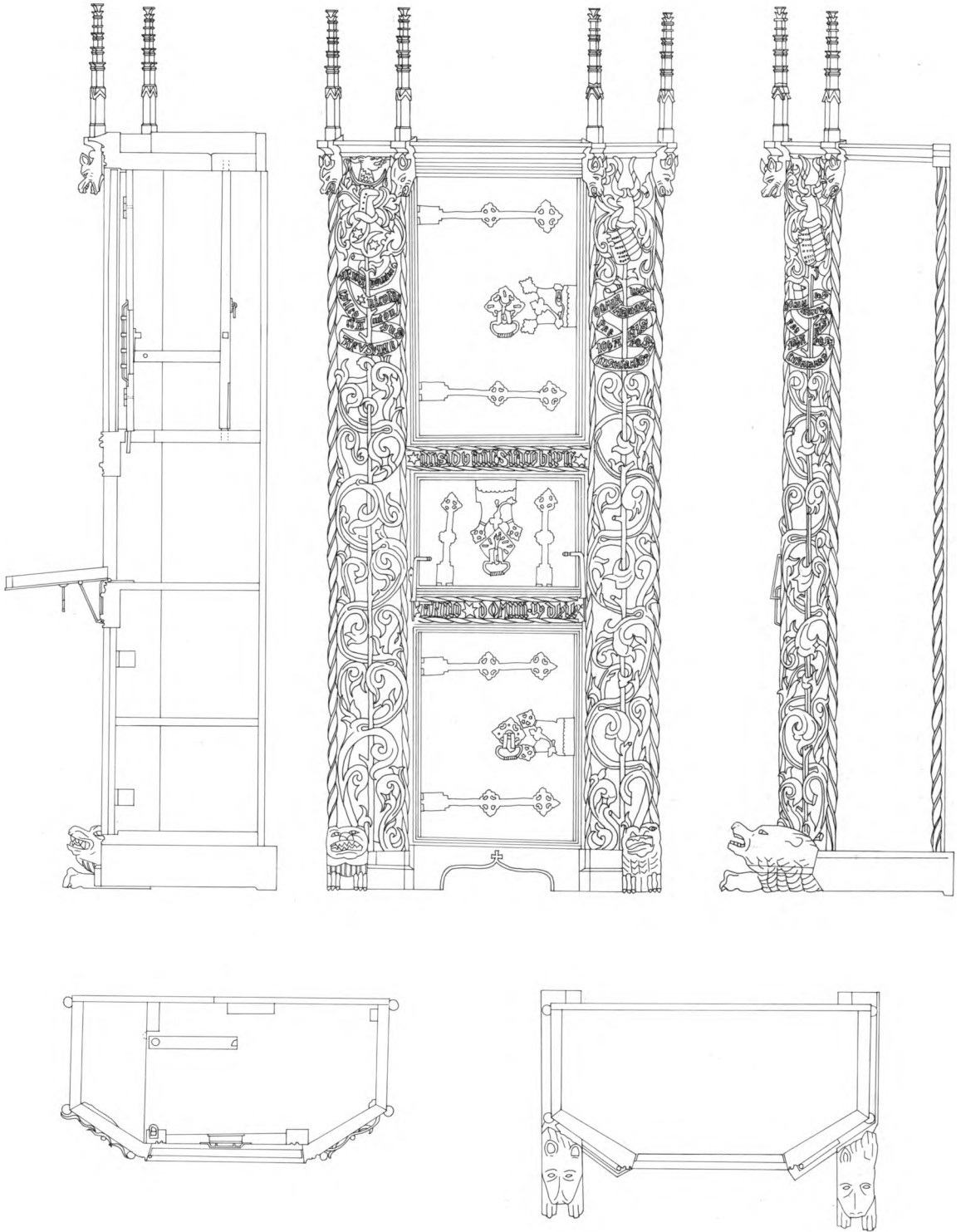

Fig.45. Monstransskab med skåret årstal 1519, opmåling ved John Bennetzen 1991. 1: 20 (s. 2783). - Cupboard with the carved date 1519.

bemateriale. Stod tidligere i Gjellerup kirke, Ringkøbing amt. Opstillet i Nordby kirke 1989 af P. Bruhn & Søn, Årslev, der samtidig foretog en restaurering og tilbyggede pedalstemmen Subbas 16'. Disposition: Manual: *Quintaton 16', Principal 8', *Gedakt 8', *Oktav 4', Rørfløjte 4', Oktav 2', Mixtur IV. Pedal: Subbas 16' (1989). En del af piberne i de med * mærkede stemmer hidrører fra Gjellerup kirkes torgel, bygget 1888 af A. H. Busch & Sønner, København. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. Facade i empirestil, tegnet af H. Lønborg-Jensen, muligvis med forbillede i H. Fr. Oppenhagens orgel fra 1803 i Vilstrup kirke, Haderslev amt, jfr. DK. SJyll. s. 389 med fig. 5 og s. 392. Prospekt-piber af tinlegering og sølvbronzeret zink. På vestpulpituret. †*Harmonium*, 1902, anskaffet ved frivillige bidrag fra menigheden.⁵ **Orgel*, 1917, med seks stemmer, bygget af A. C. Zachariasen, Århus, senere ombygget. Disposition: Bordone 16', Principale 8', Bordone de amore 8', Salicionale 8', Flauto 4', Mixtur III-IV (ny); oktavkoppel, svelle. Pneumatisk aktion, keglevindlade. Skænket af Rasmus Foged, Mårup.⁷⁹ Den tredelte facade har et midtfelt med attrapper af sølvbronzeret zink og sidefelter med kvadratgitterværk. Midtfeltet kronet af en trekantgavl. På pulpitur i vest, med spillebord i orglets sydside og facaden indfældet i brystningen. I privateje (Holland).

Salmenummertavler, o. 1985, lakeret bøg med kroge til tal af hvid plastic. Afløste rektangulære sortmalede tavler med søm til tal, nu henholdsvis på loftet og i laden.

To *præsterække-tavler*, opsat henholdsvis 1821 og 1876(?). Rektangulære med halvrund afslutning foroven, i smalle, profilerede rammer. Sorte med malede indskrifter i hvid skriveskrift. Udover præsternes navne og deres data ses øverst på den ældste tavle: »Præster ved Nordbye Menighed siden Reformationen. Den Lod er skøn, at tolke Sandheds Ord. Det bliver, medens Alt hensvinder paa vor Jord. Matth. Cap.

16 v. 18«. Nederst: »Denne Tavle er opsat Aar 1821«. Den yngste, der er indledt 1876, har øverst indskriften: »Præster ved Nordby Menighed. Ikke os selv prædike vi, Men Christum,

Jesum, Herren. 2. Corinth. 4, 5«. På sydvæggen i skibets fjerde fag.

†*Skrifte-tavle*, 1700'rne, af fyrretræ, 38,2x22,5 cm, med 8x10 huller til optælling af altergæster.⁸⁰ Indsendt til Nationalmuseet før 1887, manglede 1919.⁸¹

En †*kirkestævnetafle*, ophængt i våbenhuset, blev 1968 stjålet.²⁷

**Maleri* (fig. 46), 1789.olie på træ, 73,8x53 cm i 17 cm bred, udskåret og forgyldt ramme. Billedet er ved malet rammeværk delt i to lige store dele med helfigurportrætter. Øverst ses en mand og en kvinde, seks drenge og en pige på baggrund af et sund med en robåd, nederst en mand og en kvinde foran et hav med et sejlskib og to robåde. De to mænd og drengene er iført bredskygget hat og figursyet frakke, kvinderne og pigen kriget, dvs. foran tunget, hue og kjole med trekantsmæk i livet.⁸² Samtlige klædedragter er holdt i sort og hvidt. En hvidmalet kursiv-indskrift på dels de vandrette, malede ramme-stykker, dels de tomme partier over og under personerne, lyder: »Den Aarsag har sin Gud at Ære, son(!) Hand Meddeeler Lykken bliid, Et Hierte fuld af tak frembære, Til ham i Allen stund og Tiid - Guds Huus og Kirke med at Pryde Er dette til et Minde sat af den som sig i Herren fryder - Dog beste Smykke og Sirath: som Herren ynder og behager, Det er et Hierte fuld af Dyd, som stedse Voxer og Tiltager I Guds frygt, Troe og Kierlighed Thi Naar vort Liv som Røg forsvinder Et Ærligt Navn det blir igen, som Rodner ey, men aldtid Mindes, Til efterslægten, Hver og Een - Søe og Land Mand. Bekostet af Nels Wellassen Prins og Maren Jens Datter 1789«.

Maleriet er utvivlsomt en symbolsk fremstilling af dels Niels Printz' forældre, hans seks brødre og ene søster, dels ham selv og hans første kone.⁸³ Det hang i kirken i omkring 100 år og blev derpå, med tilladelse fra Niels Printz' dattersøn overført til Nationalmuseet.⁸⁴

Lysekroner. 1) (Fig. 47) o. 1700. Stor midtdelt hængekugle, hvorover en stærkt profileret stamme. To gange syv s-svungne lysearme⁸⁵ med akantusled midtpå; mellem disse sidder små pyntebøjler. Topfiguren er en flakt ørn.

Fig.46. *Maleri fra 1789, skænket af Niels Willadsen Printz og hans hustru Maren Jensdatter, afbildet nederst. Øverst ses Niels Printz' forældre og syv søskende som børn (s. 2786). I NM. NE fot. 1983. - *Painting from 1789, donated by Niels Willadsen Printz, and his wife Maren Jensdatter, shown below; the figures above are Niels Printz's parents, and seven siblings when children.

Ophængt i jernstang med forgyldte kugler og dyrehoveder i jernblik i langhusets andet fag.

2) Ophængt 1920.¹⁵ Barokform med stor hængeskugle, to gange otte lysearme med dyrehoved og øverst flakt ørn. Med graveret kursiv på hængeskuglen: »Til Minde om Gaardejer Søren Madsen af Nordby Mark (født 1844 død 1920) og Hustru Rasmine f. Foged (født 1849 død 1916) er denne Krone skænket Nordby Kirke af deres Arvinger«. Ophængt i leddelt jernstang med messingkugler i langhusets sjette fag.

3) Skænket 1933, udformet som nr. 2, med graveret skrift på hængeskuglen: »I Aaret

1933 blev denne Krone skænket til Nordby Kirke af Gaardejer Mads Søren Bonde og Hustru Kirsten Margrethe f. Thunbo af Nordby«. Ophæng som nr. 2. I langhusets tredje fag.

Tolv lampetter af barokform, anskaffet 1937 (Dansk Elektricitets-Compagni i Odense)⁴³.

Kirkeskib, ophængt 1824.⁸⁶ Navnløst orlogsskib med tre fuldriggede master og batteridæk; agterparti med skårne ornamenten. Skroget er sort med hvid portgang og under vandlinien gyldent. På kølen er med hvid skrift malet: »Bekostet 1824 af M.M.T. (Michel Michel-sen Thunbo) - B.I.T. (sandsynligvis Michel

Fig.47. Lysekroner nr. 1, o. 1700 (s. 2786). NE fot. 1990. - *Chandelier no. 1, c. 1700.*

Thunbos hustru, Bodil Jensdatter Thunbo) - fornyet 1857 af C.N.S. (Christian NielSen) - M.N.S. (sandsynligvis Christian Nielsens hustru Margrethe (NielSen)) Maarup« (styrbord side) og »Atter fornyet 1878 af M.C.T. (Morten Christensen Thunbo) - 1917 C.H.(Clemen Holm) - M.H.(Clemen Holms hustru Margrethe Holm) Maarup« (bagbord side).⁸⁷ Ophængt i leddelt jernstang med messingkugler i langhusets fjerde fag.

Ligbåre (fig. 48), 1818, 265 cm lang og 70 cm bred. På langsiderne, mellem jernbæringene, er indskrifter i fordybet kursiv: »Her paa föres Fattige og Rige« og »I Födsel og Död hverandre lige«. På den ene kortsider ses årstallet »1818«. Sortmalet. I kirkestalden.

Ligvogn (fig. 54), o. 1900,⁸⁸ med store blad-fjedre på akslerne. Længde med kuskese 305 cm, bredde 105. Seks balusterformede søjler bærer et fladt træloft kantet af udsavet tungebort

og med kors over endegavlen. Siderne er muligvis sekundært forsynet med kroge beregnet til kranser. I fadingsens bund er fire faste og to løse ruller til brug ved båsens anbringelse. Kuskese har skødeskind af sort læder, mens der mellem søjlerne hænger tykke, sorte gardiner. Vognen er sort med forsvedede søjler og forsvøvet gavlkor; på egerne er malet sorte stråler.

Indtil vognen i 1950'erne⁸⁹ gik af brug, stod den i brandstationen nord for matr. 213 i Nordby.⁹⁰ Nu i kirkestalden.

Klokke (fig. 49), omstøbt 1691 af Ahasverus Koster van der Hart. Tvm. 81 cm; om halsen to brede blomsterborter omkring skriftbånd med reliefversaler: »Assuerus Koster van der Hart me fecit Copenhagen«. På legemet tolinjet indskrift i reliefversaler: »Soph[ia] [A]malia grefinde til Samsøe hafver a(nn)o [1691] ladet denne klokke omstøbe«. Over indskriften, der til dels er ødelagt efter en reparation,⁹¹ ses grevindens våben. Slagringen har profillister; hankene er udformet som hoveder. Knebel af træ. Ophængt i vuggebom. †*Klokke*, uvis alder, omstøbt til den nuværende.

Klokkestol, fra 1700'erne med nyere reparationer og tilføjelser, til én klokke. Den oprindelige egetræsramme er bygget op mod tårnets nord- og sydvæg og sekundært forsynet med støtten og stivere af fyr.

Gadeklokke, omstøbt 1857,⁹² tv. 42 cm. Med reliefversaler på legemet: »Omstøbt 1857«. Ophængt i vuggebom mærket »Thubalka

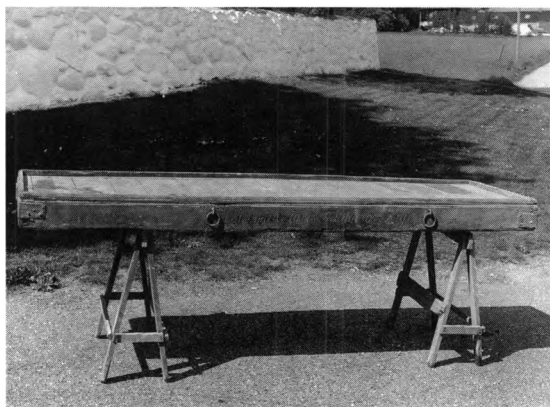

Fig.48. Ligbåre med skåret årstal 1818 (s. 2788). NE fot. 1990. - *Bier with the carved date 1818.*

1943«, i det 1857 opførte klokketårn i Nordby (s. 2756).

†*Gadeklokke*. En i Nordby bylov 1697 nævnt gadeklokke, efter sigende skænket af en skipper til tak for hans frelse i havsnød, fik efter en omstøbning 1699 indskriften: »Denne Klokke har ver Nordby Sognemænd ladet omstøbe 1699«.93 Omstøbt til den nuværende.

GRAVMINDER

Gravsten. 1) 1600'rne, udslidt indskrift. Rødlig kalksten, 223x134 cm, med revne på tværs lidt over midten. To tværlister deler stenen i tre felter. Overfeltet rummer et relief af den opstandne Kristus, som står på jordkloden over et klæde holdt af to engle til siderne. På Kristi højre side er et vandret liggende englehoved. Snosøjler til siderne bærer en bue med knæk for enderne, indre tungebort og rester af fordybede versaler: »... ristus huo som ...«; på de vandrette led over søjlerne er kugler.

Det lidt smallere midtfelt har rummet indskriften, mens der i underfeltet er timeglas over kranium og knogler flankeret af to våbenskjolde, det højre med initialerne ND i fordybede versaler. I hjørnerne cirkelmedaljoner med evangelistsymboler over nu tomme skriftbånd. På kirkegården vest for det søndre våbenhus.

2) (Fig. 50) o. 1773, oprejst af og for Jesper Clausson, fordum Guds og »evangelii« tjener i Nordby menighed. *1702 i Odense, kaldet til embedet 1731, †1781. Desuden for hans hustru Helena Sophia Winther, salig hr. Hans Winters datter fra Jandrup i Jylland; *1695, gift 1732, †1773. Forældre til to sønner og to døtre, af hvilke den første søn straks efter fødselen 1734 kom til »de Førsteføddes Forsamling«. Endelig begge ægtefællers mødre, Maren Heebo, som flyttede her til landet (Samsø) med sin datter 1732, †1750 i sin alders 86. år, og Maren Rønning, som kom til sin søns hus 1739, levede her i syv år og oplevede sit 90. år.

Rød kalksten, 168x68 cm, med relieffraktur (navne og ordet »evangelii« i store skønkrift-bogstaver). Indenfor ramme med forskelligt udformede reliefbort er over gravskriften relief

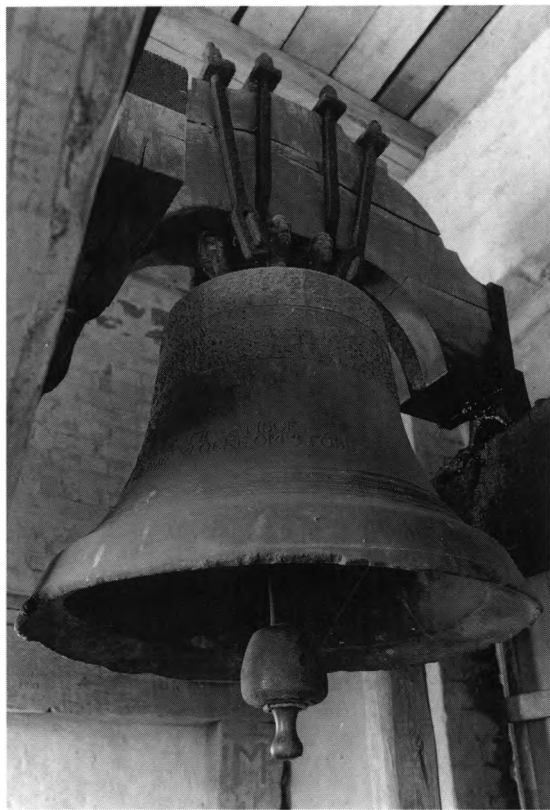

Fig.49. Klokke omstøbt 1691 af Ahasverus Koster van der Hart, København (s. 2788). NE fot. 1990. - *Bell recast 1691 by Ahasverus Koster van der Hart, Copenhagen.*

af et stiliseret bjerg flankeret af bibelhenvi-
sing: »1. Sam. - C(apitel) 23.28«; herunder ses bjer-
gets navn på dels hebraisk: »sala hamahxloh«,
dels dansk: »d.e. Fraskillelsers Klippe«. Under
gravskriften er to englehoveder til siderne for
ordet »Erindring«; herunder ses tankerim: »Ved
denne Klippe har med Fred all Verden maatt os
slippe Thi bryder Ingen dette Sted Meer, end
hand brød en Klippe«. I hjørnerne ovalmedal-
joner med forskellige symboler over bibelord:
Øverst til venstre kors i stråleglans samt Gal.
2.20 på græsk, til højre øje i stråleglans over
Rom. 8.(28) på dansk, nederst til venstre måge
på bølger foran anker, over Es. 30.(15) på dansk,
og nederst til højre sol over adskilte skyer, samt
Kol. 3.(3), på dansk. Muligvis fra samme værk-
sted som gravsten nr. 11 i Onsbjerg. Indmuret i
skibets sydmur mellem søndre våbenhus og
vestvinduet.

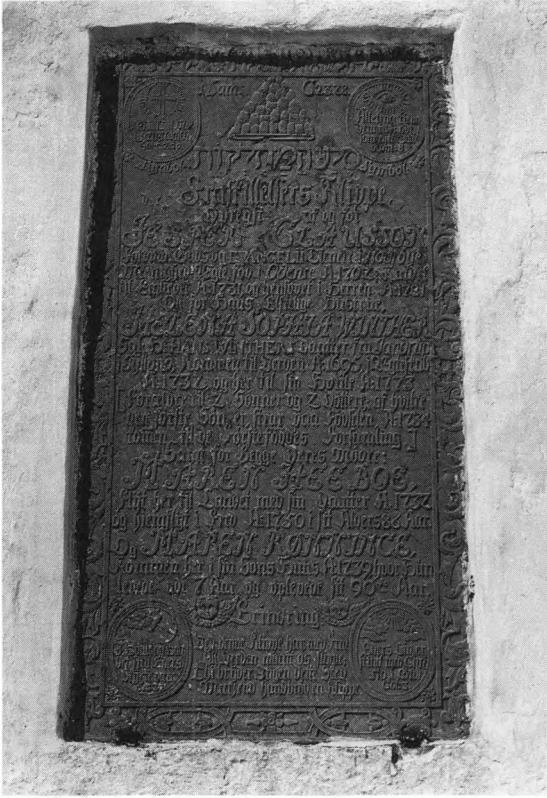

Fig.50. Gravsten nr. 2, over sognepræst Jesper Clausen og hustru Helena Sofia Winther, †1773. Desuden begge ægtefællers mødre, Maren Heebo og Maren Rønning (s. 2789). NE fot. 1983. - Tombstone no. 2, of the vicar Jesper Clausen, and his wife Helena Sofia Winther, †1773. Also both their mothers, Maren Heebo and Maren Rønning.

3) (Fig.51) 1777, figursten over Rasmus Peder Søn, *1712 i Maarup, gift 1736 med Mette Hans Dater, *1705 i Nordby. De levede i ægteskab i 40 år og velsignedes med to sønner og to døtre; han døde 1776 i sin alders 64. år, hun 1792 i sin alders 86. år. Gråhvid kalksten, trapezformet, 190x80-114 cm. Fordybet kursiv (navne med versaler)⁹⁴ i bladkranset, tværovalt skriftfelt, der udfylder stenens nederste del og afskilres ved en karnisformet liste. I sviklerne er øverst fordybede spejlmonogrammer, til venstre »R(asmus) P(eder)S(øn)«, til højre »M(ette) H(ans)D(ater)«. Nederst henholdsvis bomærke af form som pilespids hvorover kors med vinkelbøjede tværarme, og dateringen »Ao. 1777«.⁹⁵ Stenens øverste del rummer helfigurframstillinger af en

mand og kvinde med fødderne på den opefter skrånende tværliste, under tvillingrundbue, som til siderne hviler på rundede pilastre.

Manden, til venstre, er iført en rundpuldet hat med opadkræmmede skygge, knælang, gennemknappet kjole og smalt halstørklæde. Med højre hånd trykker han en bog mod brystet, i venstre har han en spade. Kvinden, der bærer kriget hue med pibede, opstående vinger,⁹⁶ er i kjole med stramt liv og rigt foldet, fodsid nederdel.

De yderste svikler over tvillingrundbuen rummer englehoveder, mens der i midten er en skjoldformet kartouche med fordybet kursiv: »Tragter efter de ting som er foroven til Colos. 3.2«. På bueslagene skriftbånd med fordybede versaler, over manden: »Vdi min angist vor (!) det min trøst« og over kvinden: »Vi vide hand lefver os har igenløst«.

Fig.51. Gravsten nr. 3 fra 1777, over Rasmus Peder Søn, †1776, og hustru Mette Hansdatter, †1792 (s. 2790). NE fot. 1990. - Tombstone no. 3, 1777, marking the grave of Rasmus Pedersen, †1776, and his wife Mette Hansdatter, †1792.

Fig.52. Gravsten nr. 5, over Marcus Achton, †1804 (s. 2791). NE fot. 1983. - Tombstone no. 5, marking the grave of Marcus Achton, †1804.

Gravstenen er som type betragtet en sen efterkommer af 1600'ernes figursten, jfr. f.eks. gravsten nr. 1 i Tilst (DK. Århus s. 1585). Figurbeholdningen er næppe ældre end 1777, men udfra bl.a. stenens trapezform at dømme muligvis udført på bagsiden af en gotisk sten.⁹⁷ 1919 på kirkegården sydvest for søndre våbenhus. Nu opsat på vestvæggen i våbenhuset, nærmest indgangen til skibet.

4) O. 1798, sandsynligvis fornyet 1934(?); over pastor Stephan Heegaard, *24.juli 1726 i København, residerende kapellan i Stubbkjøbing(!) 1775, residerende kapellan i Besser-Onsbjerg 1776, sognepræst i Nordby 1792, †1798, og hustru Sophie Poulsdatter Faber af Voer, *1735, †1798 i Nordby.

Rødlig sandsten, 80x63 cm, med fladrundbuet overkant; fordybede versaler. Det meste af fladen udfyldes af ophøjet skriftfelt af form som rektangel på to konsoller, hver med to store

tænder. Mellem konsollerne relieffremstilling af to brændende, korslagte fakler og i de nedre hjørner rosetter. I et fordybet felt øverst på skriftfeltet er hugget »Epitaphium«, nederst til venstre »Rest. 1934(?)«.⁹⁸ Formentlig 1881 anbragt på sin nuværende plads, i muren under det vestligste vindue på kirkens nordside.⁹⁹

5) (Fig.52) o. 1804, over den ømme ægtefælle, gode fader og retskafne borger, Marcus Achton, arveforpagter af Tustrup i Jylland, *6. marts 1766 i Sælland, †10.juli 1804 på Sam-søe, »i den faverste Alder bort fra en Trøsteløs Enke og fem Uopdragne«. Grå marmor, 93x46 cm, med fordybet kursiv dækkende de tre øverste fjerdedele; nederst er fordybet, tværrektangulært felt, hvori relief af timeglas og le, lagt over kors indenfor laurbærkrans flankeret af blomster. Formentlig 1881 anbragt på sin nu-

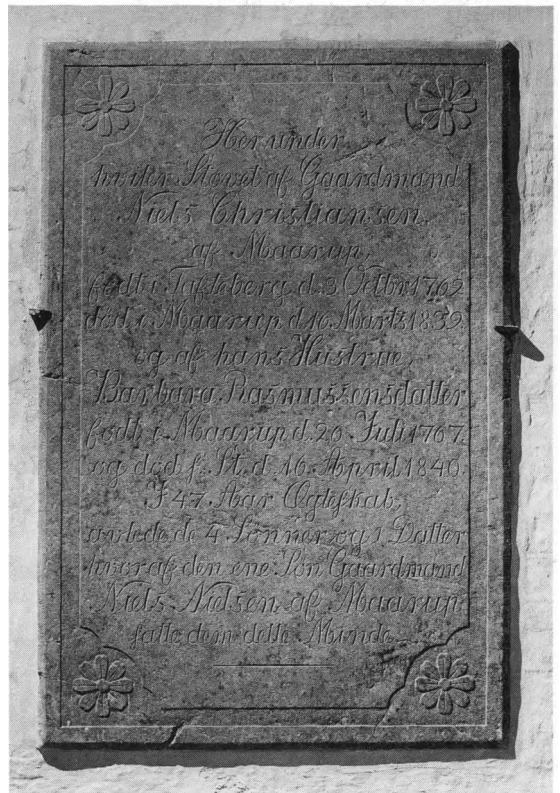

Fig.53. Gravsten nr. 9, opsat af gårdmand Niels Nielsen over hans forældre, Niels Christiansen, †1839, og Barbara Rasmussensdatter, †1840 (s. 2792). NE fot. 1983. - Tombstone no. 9, put up by Niels Nielsen, farmer, to mark the grave of his parents, Niels Christiansen, †1839, and Barbara Rasmussensdatter, †1840.

værende plads, i muren under det østligste vindue på kirkens nordside."

6) O. 1834(?), fuldstændig fornyet. De tre søskende Anker Heegaard, *1802, sognepræst til Estvad og Ronberg, Helene Heegaard, *1813 og Iohanne Heegaard, *1819; de døde i Nordbye præstegård i løbet af en måned 1834. Cement, 91x62 cm, med fordybede versaler afsluttet med henvisning til Visd. 4, 7-9. Indmuret i søndre våbenhus' vestvæg.

7) O. 1835, Paul Henrick Heegaard, fordum sognepræst til Nordbye menighed, *1766, †1835, og Helene Sophie Winther Clausen, *1774, †1850. De levede i ægteskab i 12 år og blev velsignet med 13 børn, hvoraf de syv endnu lever. Rød kalksten, 81x62 cm, med fordybet kursiv og under gravskriften: »Rest. 1947«. På kirkegården vest for det søndre våbenhus.

8) O. 1835, over handelsmand Christian Nielsen, *29.juli 1794 i Marup, †□, og hustru Bodil Jensdatter, *28. (?) i Nordbye, †(?) . juli 183(?) i Marup. I 11 års ægteskab avlede de fem børn, (fire) sønner og én datter. Rødlig kalksten, 152x82 cm, med fordybet skriveskrift. Et forsænket bånd indenfor den glatte ramme er i hjørnerne udvidet til kvartcirkelslag hvori rosetter i relief. Over indskriften er hugget en rille, hvori der 1919 stod et †*støbejernskors* over »Købmand Christian Nielsen af Maarup«, *29 juli 1794, †21 maj 1866. På kirkegården vest for søndre våbenhus.

9) (Fig.53) o. 1840, opsat af gårdmand Niels Nielsen af Maarup til minde om forældrene, gårdmand Niels Christiansen af Maarup, *3. okt. 1762 i Taftteberg, †16. marts 1839 i Maarup, og hustru Barbara Rasmussensdatter(I), *26. juli 1767 i Maarup, †16. april 1840 smst. I 47 års ægteskab avlede de fire sønner og en datter. Lysegrå kalksten med orthoceratitter, 165x110 cm, med fordybet skriveskrift. Et forsænket bånd indenfor den glatte ramme er i hjørnerne udvidet til tungede kvartcirkelslag med rosetter i relief. I vestvæggen i søndre våbenhus.

(†)Gravsten. 1) O. 1752(?), over (?), død 84 år gammel, avlede 2(?) sønner og to døtre, og (?) ..s dater, født i Nordbye, †24. april 1752 i Marup,

68 år gammel. Rødlig kalksten, 48 cm højt og 123 cm bredt fragment, med fordybede, skråtstillede versaler i ophøjet, forneden afrundet felt. I nederste højre hjørne er muligvis sekundært hugget »1781«. 1976 i haven til Nordby matr. nr. 72.¹⁰⁰ Nu i kirkestalden.

2) 1700'rne(?). Handelsmand M(ikkell?) ..(?), født i Nordbye. Gråhvid kalksten, 46 cm højt og 68 cm bredt fragment, med fordybet kursiv. Øverst kranium i relief. Placering som nr. 1.

*Gravstensfragment, 1651, over kvinde(?). Lys kalksten, nuværende mål 35,5x30,5 cm, med fordybet skjold hvori initialerne MPD over »165(1?)« og »T«; det hele i relief. Skal være fundet på Nordby mark; nu i Købstadsmuseet »Den gamle By«, Århus (inv. nr. 83-1948).

Kirkegårdsmonument. O. 1885. Herrmann Dorbritz fra Stettin, maskinmat i den kejserlige tyske flåde, *27.juli 1863, †8. sept. 1885. »Starb in Ausübung seines Berufs, als einsiger Sohn seiner Eltern. Gewidmet von seiner Kameraden«. Hvid marmorplade, 52x36 cm, med buet overkant, indfældet i 90 cm høj granitsten. Fordybet fraktur. På gravsted heget af *jerngitter* med lave, rørformede standere,¹⁰¹ ved skibets nordvesthjørne.

Støbejernskors. 1) (Fig.55) o. 1851. Færgemand Søren Hansen, *17. marts 1814 i Trelde, forulykket ved Weile Fjord 9.juni, her ilanddreven og begravet 17. juli 1851. Tredobbelt pilekors,¹⁰² 116 cm højt (med brud forneden), 73 cm bredt. Øverst på stammen håndtryk i relief, i korsskæringen blade. Indskrift med reliefversaler; på bagsiden: »Herrens veie ere uransagelige, men vi haabe til gienforeningen. Dette minde satte hans efterladte enke«. I hjørnet mellem korets nordmur og sakristiet.

2) (Fig.56) o. 1865. Skrædder Rasmus Jørgen Kjeldsen, *21. febr. 1821 i Nordby, †23. jan. 1865 smst. Rhombisk kors med indskæringer,¹⁰³ 90 cm højt og 66 cm bredt. På stammens øvre ende sommerfugl, på hver af tværmens tre stjerner. Indskrift i reliefversaler, på bagsiden: »Fred være med dit støv«. I hjørnet mellem korets nordmur og sakristiet.

3) O. 1865. Bodil Marie Smed, *10. nov. 1857, †13.juli 1865. Liljekors,¹⁰⁴ 107 cm højt,

Fig.54. Ligvogn fra o. 1900 (s. 2788). NE fot. 1990. - Hearse c. 1900.

med brud, repareret med jernskinne på midten; 81 cm bredt. På stammens øvre ende firbladet roset, på tværmens ender stjerner, nederst på stammen cirkelroset. Indskrift med reliefgravur; på bagsiden: »Din død os volder smerte, Gud styrke selv vort hjerte«. I hjørnet mellem korets nordmur og sakristiet.

4) O. 1893. Smed Rasmus Søren Larsen, *22. jan. 1828 i Nordby, †6. jan. 1893 smst. Liljekors, jfr. ovf., 105 cm højt, 79 cm bredt. Udsmykning som på nr. 3. Indskrift med reliefversaler afsluttet med: »Fred med dit støv - Elsket og savnet«. På bagsiden: »Din død os volder smerte, Gud styrke selv vort hjerte«. I hjørnet mellem korets nordmur og sakristiet.

†*Støbejernskors*, jfr. gravsten nr. 8.

Syd for koret er et gravsted indhegnet af nyere, sølvbronzeret *støbejernsgitter*. Ifølge ældre fotografier har flere af kirkegårdens gravsteder været hegnet af *†støbejernsgitre*.

Fig.55. Støbejernskors nr. 1, over færgemand Søren Hansen, som druknede i Vejle fjord og blev begravet på Nordby kirkegård 1851 (s. 2792). NE fot. 1990. - *Cast-iron cross no. 1, in memory of ferryman Søren Hansen, who drowned in Vejle fjord, and was buried in Nordby churchyard in 1851.*

Fig.56. Støbejernskors nr. 2, over skrædder Rasmus Jørgen Kjeldsen, †1865 (s. 2792). NE fot. 1990. - *Cast-iron cross no. 2, of Rasmus Jørgen Kjeldsen, tailor, †1865.*

KILDER OG HENVISNINGER

Ved embedet. Div. papirer.

NM2. Indberetninger ved Helvig Conrad Chr. Engelhardt 1874 (bygning og inventar), August Kruse 1878 (kalkmalerier), J. Kornerup 1893 og 1894 (kalkmalerier), Chr. Axel Jensen m.fl. 1919 (bygning og inventar), Chr. Axel Jensen 1919 (monstransskab), usign. 1919 (gravsten), Egmont Lind 1949 (kalkmalerier), Lucien Hecklen 1964 (inventar), Olaf Hellvik 1964 (kalkmalerier), Axel Christensen 1964 (klingpung), Hugo Johannsen 1983 (bygning), Marie-Louise Jørgensen og Birgitte Skov 1983 (inventar og gravminder). - Tfr. iøvrigt s. 2560. Redaktionen afsluttet 1991.

NM2. Tegninger. Plan ved J. Magnus-Petersen 1874. - To akvareller af skab og indskrift på skab ved Christian Olavius Zeuthen 1877. - To akvareller af kalkmaleri ved J. Kornerup 1894. - Plan ved Chr. Axel Jensen 1919. - Plan ved Marinus Andersen 1959 (tryk). - Tegning af kalkmalede bomærker ved Olaf

Hellvik 1964. - Plan ved Henrik Jacobsen 1981. - Opmåling af monstransskab ved John Bennetzen 1991.

Notebog. J. Kornerup II, 19f., 46f.

Litteratur. Jacob M. Hansen: Af Nordby sogns historie, Århus 1969 (*Hansen*). - Chr. Kornmaaler: Husmænd og håndværkere i Nordby sogn, Århus 1974 (*Kornmaaler*). - Historiske huse i Nordby på Samsø, red. Robert Egevang, 1978. - Nordby kirke på Samsø, brochure udgivet af menighedsrådet 1985.

¹ DaSagn III, nr. 788. En variant ses smst. nr. 789.

² DaSagn III, nr. 860 og 861. Jfr. nr. 1516-20.

³ DaSagn III, nr. 541.

⁴ NM6. Fundprot. nr. 2907. Jørgen Steen Jensen: Mønter fra kirkegulve i det gamle Holbæk amt, i ÅrbHolbæk 1976, s. 126.

⁵ LAVib. Samsø-Tunø provsti. Synsprot. 1803-1902.

⁶ Oplysning i Nordby præstegårds arkiv.

⁷ LAVib. Århus bispearkiv. Kirkesyn. 1700-1803.

⁸ Historiske huse i Nordby på Samsø, red. Robert Egevang, 1978, s. 29-30.

⁹ Stenstørrelse: 25-25,5x11,5-12x9,5-10 cm.

¹⁰ De to vinduer adskiller sig markant, både hvad angår størrelse og placering, fra den ombyggede kirkes bevarede sydvindue.

¹¹ Synligt fra loftsrummet over nordre våbenhus.

¹² Stenstørrelsen måles på loftet over nordre våbenhus til 24,5-25,5 x 12x8-9 cm, mens der er større variationer i det afrensede murværk mod søndre våbenhus: 24-27x11,5-12x8,5-9 cm. Dette forhold må til en vis grad skyldes den kraftige restaurering i forbindelse med afrensningen 1895. Jfr. note 26.

¹³ Ses i skibets østligste hvælvlomme i nord.

¹⁴ Tilbygningen indeholder kun få daterende træk, men de tynde mure samt tilstedeværelse af sokkel knytter den til en lille gruppe sjællandske våbenhuse fra 12- og 1300'rne, uden at egentlige paralleller dog kan påvises. Tynde mure ses eksempelvis i Tikøb og Asminderød, henholdsvis ca. 60 og 45 cm, sidstnævnte har tillige profileret sokkel. DK. Frborg. s. 690 og 763. På en tidlig datering tyder også, at den af tilbygningen dækkede del af skibets nordmur ikke viser påvirkning af vejrliget.

¹⁵ Ved Tranebjerg pastorat. Samsø provsti. Synsbog for kirker. 1903-47.

¹⁶ Midterblændingen er beslægtet med blændinger i Helsingørsmrådet, og kantblændingen, der ellers som hovedregel ledsager alle gavlens kamtakker, kendes fra en række kirker i samme område. Jfr. Peter Kristiansen: En gruppe nordsjællandske blændingsgavle, i Bygningsarkæologiske Studier 1986, s. 21-29; Snostrup kirke, DK. Frborg. s. 2311 med yderligere henvisninger samt Kjeld de Fine Licht: Øresundsmotiver, i NMArb. 1976, s. 33-40.

¹⁷ Mogens Vedsø: Hvælvteknik - En studie i overribber, i Bygningsarkæologiske Studier 1989, s. 78.

¹⁸ Skibets vestgavl er formentlig først nedrevet efter opførelsen af forlængelsens mure, men før overhvælvningen.

¹⁹ Springet i murtykkelsen andrager ca. 32 cm.

²⁰ Eksempelvis Dråby kirke, Mols herred, Randers amt, der også på andre punkter udviser lighed med Nordby kirke, bl.a. med en vestforlængelse, der oprindeligt var tænkt som tårn.

²¹ Dette er formentlig en sekundær foranstaltning.

²² Stenstørrelse: 27-29x12,5-13,5x8,5-9,5 cm. Fugerne er indtrykkede langs overkanten.

²³ Højdeforskellen skyldes formentlig, at de to vesthvælv har større spænd i øst-vestlig retning.

²⁴ DK. Århus s. 246 og pl. 23 og 24.

²⁵ Oprindelig fugebehandling ses kun fra loftet over sakristiet.

²⁶ Kornerup udtalte i forbindelse med besigtigelse af kalkmalerierne, at skibets syddør burde frilægges ved at hæve våbenhusloftet. Dette blev gentaget ved en bispevisitats 1887 og et provstesyn 1892, men frafaldet 1893 i en ministeriel skrivelse. 1895 nævnes at kirkens indre er restaureret og våbenhusloftet hævet. Note 5.

²⁷ Ved Tranebjerg pastorat. Samsø-Tunø Provsti. Synsbog for kirker. 1950-68.

²⁸ Ved arkitekt Marinus Andersen.

²⁹ Betydningen af disse to bogstaver er uvis. De er ofte sammenholdt med det konturtegnede m i det følgende fag og under ét fortolket som »k(ristus)«, »p(etrus)« og »m(aria)«, eller idet k'et fejlagtigt er opfattet som et r, som »r(edemptor)«, »p(ater)« og »m(ater)«. Niels M. Saxtorph: Danmarks kalkmalerier, 1986, s. 242 foreslår, at det kronede k kan stå for Christian II. To kronede minuskel-k'er i Skivholme, hvor udsmykningen ligeledes rummer et våben for Niels Clausen, er forsøgsvis sat i forbindelse med en Knud (hertug?), jfr. DK. Århus s. 1955.

³⁰ Et tilsvarende udformet f-bogstav blev 1891 afdækket i Vestervig kirke, jfr. Magnus-Petersen: Kalkmalerier, s. 44, med en datering deraf til o. 1540.

³¹ Bomærket blev afdækket 1964. Tilsvarende mærker ses i Dråby (Randers amt), på våbenhushvælvets søndre kappe, og på vestforlængelsens østre. Jfr. desuden det noget yngre bomærke i Kolby, s. 2643.

³² S. Elisabeth af Tübingen har de samme attributter, men er en sjældent forekommende figur i de danske kalkmalerier, jfr. Gad: Helgener, s. 103f.

³³ Jfr. f.eks. hvælvornamentikken i Århus domkirkes midtskib og korsarme, Vejlbj, Tilst, Astrup, Hvilslev, Skanderup og Adslev DK. Århus s. 431, 1464, 1572, 2347, 2599, 2903 og 3107. Desuden Onsbjerg, s. 2682. Problemerne i forbindelse med restaureringen 1964 kan dog have medført en forvanskning af ornamentikken i Nordby.

³⁴ Jfr. Egmont Lind i restaureringsindb. for Haslund kirke 1962.

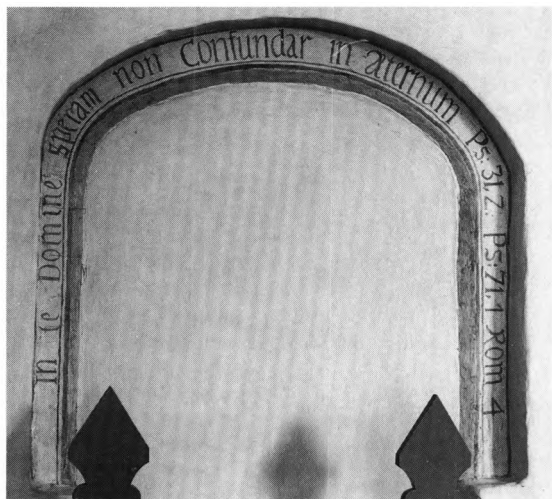

Fig. 57. Kalkmalet indskrift på falsen omkring døren til det nordre våbenhus, sandsynligvis fra 1500'ernes slutning (s. 2767). NE fot. 1983. - Mural-painted inscription around the door leading to the north porch, probably from the end of the 16th century.

³⁵ Citatet fra Mattæusevangeliet hentyder til Kristi overvindelse af døden, en parallel til Davids sejr over Goliath. Citatet fra Samuels bog begynder: »David svarede filisteren: Du kommer imod mig med sværd og spyd og kaste våben...«.

³⁶ Jfr. Eva Louise Lillie: Gammeltestamentlige motiver i Reformationstidens danske kalkmaleri. I 450-året for Den danske Reformation, i KirkehistSaml. 1986, s. 43-88 og Ulla Kjær: Frelse ved tro, i Danske kalkmalerier 1536-1700, red. Eva Louise Lillie, 1992, s. 162.

³⁷ 1919 fandtes ét kapitæl og to baser; de var ensdannede, med en platte over en enkel karnis.

³⁸ Robert Hedicke: Cornelis Floris und die Florisdekoration. Studien zur niederländischen und deutschen Kunst im XVI Jahrhundert, 2, Berlin 1913, Tafel XI, 2, 6-8, 11-12.

³⁹ Merete Bergild og Jens Jensen: Rasmus Christensen - en århusiansk billedhugger fra sidste halvdel af 1600-tallet og hans arbejder i østjyske kirker, i Østjysk Hjemstavn 1987, s. 14f. Jfr. DK. Århus s. 1717.

⁴⁰ Ifølge brev fra J. Kornerup 1894 havde glæden over den vellykkede restaurering af Nordby kirke fået tiendejeren, C. F. Danneskiold-Samsø, til at lade altret og prædikestolen restaurere af hr. Rahbek.

⁴¹ Ifølge Thurah s. 20, var der på altertavlen malet tre våbener, over navnene på sognepræsten, øens provst og fogeden, »C. Friis, Joh. Svaning. Præpos. Reg. Jens Bruhn 1662«.

⁴² Ved konservator Svenning Elmholdt, Risskov. Ved restaureringen fandtes et par stumper af Samsø Dagblad 14. sept. 1894 under en af søjlerne, sammen med

en tiøre fra 1910 og en skilling, som muligvis stammede fra Christian VII.s tid, jfr. note 43.

⁴³ Ved embedet. Div. papirer.

⁴⁴ Jfr. alterkalk i Ruds Vedby (s. 997) og Tunø samt Borum (DK. Århus s. 2393 og 1996). Den sidste, som er udført 1601 af Augustinus Jacobsen, Århus, er i udformningen af såvel standkant som knop så lig Nordbykalken, at der endog kan være tale om samme mester.

⁴⁵ Jfr. alterkalk fra 1858 i Onsbjerg og en alterkalk anskaffet 1875 i Tranekær kirke, afbildet af Finn Grandt-Nielsen: Fynsk kirkesølv, Odense 1983, s. 187. En alterkalk formodentlig udført 1852 i Hammel, Gjern hrd, Skanderborg amt, har et tilsvarende, omend gennembrudt mønster.

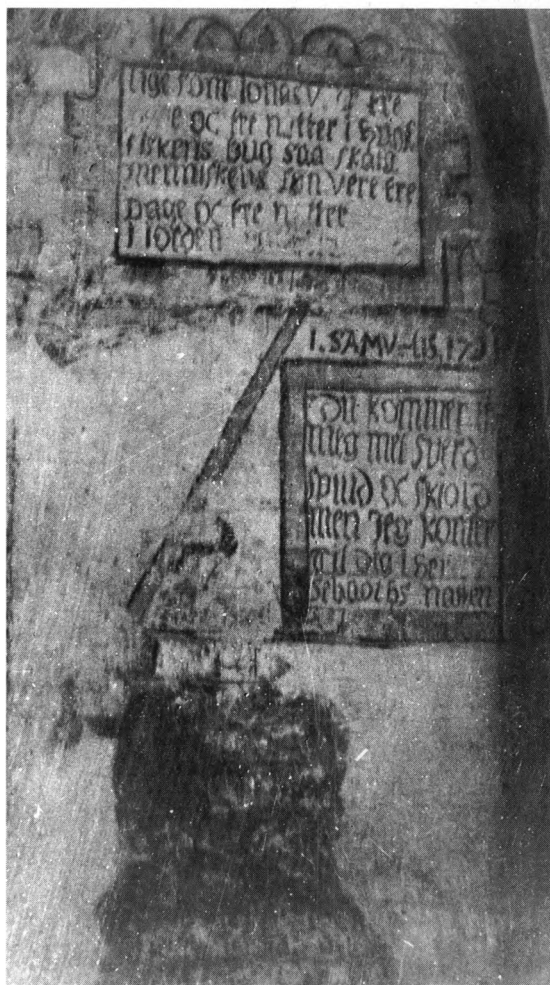

Fig. 58. †Kalkmaleri fra 1500'ernes slutning på nordvæggen i korets første fag, forestillende David (s. 2768). Olaf Hellvik fot. 1964. - †Mural painting of David on the north wall in the first bay of the chancel, from the end of the 16th century.

Fig. 59. Sølvstempel fra 1500'ernes slutning på alterkalkens fod, jfr. fig. 24 (s. 2772). NE fot. 1990. - *Maker's mark from the close of the 16th century on the foot of the chalice (cf. fig. 24).*

⁴⁶ Wendelboe fik borgerskab i Århus 1836 og synes at have udført de fleste af sine arbejder her; 1866 nedsatte han sig som guldsmed i København.

⁴⁷ Fortegnelse udgivet af Guldsmedefagets fællesråd 1976, s. 14.

⁴⁸ Bøje 1979 nr. 278. Lübecker fik borgerskab 1712 og døde 1739.

⁴⁹ En par noget slankere, men ellers ensdannede messingstager findes i Garnisonskirken, København, jfr. DK. Kbh. By 3, s. 237.

⁵⁰ LAVib. Århus bispearkiv. Kirke- og præstegårdssyn. 1830-35.

⁵¹ Mackeprang: Døbefonte s. 98.

⁵² Jfr. Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen: Troens billeder, Herning 1987, s. 109.

⁵³ Således tolket i indb. 1919. Dåbsfade med minuskler omkring en Bebudelsesfremstilling findes bl.a. i Jorløse, s. 1986, mens motivet med de to rækker minuskler bl.a. findes på fade i Vinderød og Veksø (DK. Frborg. s. 1595 og 2419).

⁵⁴ Jfr. s. 1784 og DK. Århus s. 2395. Stolen i Tunø har de samme pseudokapitæler i felterne.

⁵⁵ Denne skikkelse, der som attribut bærer et nøgent barn, har som den eneste håret skjult af et (kone)klæde.

⁵⁶ S. 1481 og 1526 samt DK. Frborg. s. 2743.

⁵⁷ Den murede trappe bærer ligeledes spor af ommuring. Muligvis er opgangspanelet delvis fornyet; formentlig i forbindelse med restaureringen af stolen 1895. 1830 manglede et ræk ved opgangen til prædikestolen (note 5).

⁵⁸ Om lektorieprædikestole, jfr. Marie-Louise Jørgensen: Lektorieprædikestole i Østdanmark. Udbredelse og forudsætninger, i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 89-108.

⁵⁹ Jfr. note 40. 1895 var både prædikestol og altertavle bragt tilbage til den gamle stil, jfr. note 5.

⁶⁰ Bomærket er en spejlvendt udgave af et i Kornmaaler s. 9 gengivet bomærke. Dette hører til gården Nordby matr. nr. 100, fra hvilken ejerne dog kun kan følges tilbage til o. 1700, jfr. Hansen s. 370. For dette og de øvrige bomærker i kirken, se desuden Frederik Poulsen: Bomærker på Samsø, i Spectator bd. 3, 1946, spalte 287-88.

⁶¹ En enkelt har halvmåne i den ene af de nedre medaljoner.

⁶² To har lave og tre høje trekantgavle.

⁶³ Af de to andre, lidt forskelligt udformede, er den ene muligvis skåret senere.

⁶⁴ Bomærket hører til Nordby matr. nr. 81, hvor konen fra 1726 hed Anne Sørensdatter, jfr. Kornmaaler s. 9, og Hansen s. 277.

⁶⁵ Årstal og bomærke står på en planke tværs over det forsænkede felt. Bomærket hører til Nordby matr. nr. 58 og står sandsynligvis for Søren MadSen, o. 1670-1746, jfr. Kornmaaler s. 9 og Hansen s. 176.

⁶⁶ Nordrækkens bomærke hører til Nordby matr. nr. 61, jfr. Kornmaaler s. 9.

⁶⁷ Bomærket hører til Nordby matr. nr. 61; hvorfor initialerne sandsynligvis står for Christen Klemmen-Sen, 1702-69, jfr. Kornmaaler s. 9 og Hansen s. 188.

⁶⁸ Note 5. Formodentlig er en del sæder ved ombygningen gjort bredere; 1881 fandtes i al fald 70 stader,

Fig. 60. Detalje af skab fra 1519, sml. fig. 43 (s. 2783). NE fot. 1983. - *Detail of cupboard from 1519, cf. fig. 43.*

jfr. udskrift af Samsø Branddirektorats Vurderingsprotokol 1881, Brattingsborg godsarkiv, pk. 471, 1756-1916.

⁶⁹ Stolene blev restaureret af snedkermester Søren Foged, Nordby hovedgade.

⁷⁰ Gavlene var allerede i 1700'erne opstillet i den nordre stolerække, jfr. Thurah s. 21.

⁷¹ Jfr. navn på sognepræsten i den kalkmalede indskrift fra 1531 (kalkmaleri nr. 2).

⁷² 1725 var der dog brug for tre nye låse til det skab, hvori ornamenterne gemmes. 1818 bør skabet med messeklæderne have forsvarlig lukkelse (note 7).

⁷³ Den ydre og den indre dør åbnes med hver sin nøgle. Låseblivet på den indre var allerede fornyet 1919, muligvis i forbindelse med skabets overflytning til Brattingsborg.

⁷⁴ Inv.nr. D1709 (Heden, Salling hrd.), D1711 og D1712 (ikke nærmere stedfæstede).

⁷⁵ 1852 bortsolgtes et skab fra Tunø kirke, som også siges at have båret Niels Clausens våben, (DK. Århus s. 2398). Forudsat oplysningens rigtighed kan dette skab have svaret til skabet i Nordby. Bemærkningen om, at der i Tunø findes et »gammelt skab til monstransen med den århusianske biskop N. Clausens våben« findes dog kun hos Larsen.

⁷⁶ Skabet stod endnu i sakristiet 1874, men var ifølge Illustreret Tidende 1877-78, s. 136, flyttet og restaureret af konservator Steffensen, på kirke ejerens bekostning.

⁷⁷ Kopi af gavebrev dateret 18. marts 1923 på NM2, j.nr. 39/46. Allerede 1922-23 var der fra menighedens side et udtalt ønske om at få skabet tilbage.

⁷⁸ Våbenhusdøren er muligvis indsat o. 1912, da synet ønskede kirkens udvendige indgangsdør udvidet (note 15).

⁷⁹ En messingplade på orglet bar følgende indskrift: »Gaardejer Rasmus Foged af Maarup skænkede i Aaret 1917 Nordby Kirke dette Orgel i kærlig Ihukommelse om hans forud hjemkaldte og højtelskede og savnede Hustru Mette Johanne Foged f. Beyer hvis sidste Ønske han herved opfyldte«.

⁸⁰ Jfr. Erik Skov: Skriftemål og skriftestol, i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 116.

⁸¹ Jfr. Ib.nr. V/56, kat. F 55a.

⁸² For klædedragten, jfr. Poulsen s. 124 og Erna Lorenzen: På Samsø var - der meget tøj!, i Østjysk Hjemstavn, 1983, s. 55-65.

⁸³ Jfr. brev fra Jakob M. Hansen til NM3 og Hansen s. 162. Niels Printz' forældre, Villads Rasmussen og Anne Rasmusdatter Printz, levede henholdsvis 1709-54 og 1713-84. Af de seks brødre var den ene død som spæd. Selv levede Niels Printz 1735-1815 og blev efter Maren Jensdatters død 1794 gift med Mette Jensdatter, 1771-1836.

⁸⁴ NM3 inv.nr. H. 43. Dattersønnen, Søren Printz,

levede 1836-92; hans mor var en datter af Niels Printz' anden kone og hans eneste barn.

⁸⁵ En af de øverste er faldet ud; den opbevares i skabet.

⁸⁶ Ifølge Henningsen: Kirkeskibe Holbæk, s. 42, bygget af skipper Søren Degn, Nordby, o. 1800.

⁸⁷ Opløsningerne af forkortelserne er foretaget på grundlag af Henningsen (note 86) og Hansen s. 148f. Samtlige bidragydere boede i Maarup matr. nr. 22.

⁸⁸ Jfr. ligvogn o. 1904, ejt af »Den borgerlige Ligkasse« i Kolding, fot. i NM3 gengivet i Charlotte Bøgh: Når døden gæster. Danske Begravelseskikke gennem 100 år, Københavns Bymuseum 1981, s. 18.

⁸⁹ Venligst oplyst af graver Frede Andersen, Nordby, maj 1990. Jfr. krav om vedligeholdelse af ligvognen i graverinstruks 1940, jfr. note 43. For brug af ligvogne desuden Erik Kjersgaard: De sorte ekvipager, i NMArb. 1966, s. 71-84.

⁹⁰ Oplyst af Chr. Kornmaaler i december 1976.

⁹¹ Muligvis foretaget o. 1905, jfr. malet indskrift på klokken inderside: »IMH / 1905«. 1907 blev klokken omhængt ved De Smithske Jernstøberier, Ålborg.

⁹² Jfr. Kornmaaler s. 10.

⁹³ Jfr. Hansen s. 16 og note 8, s. 29.

⁹⁴ Indskriften er ifølge Lorenzen (note 82) blevet op-hugget.

⁹⁵ Bomærket er gengivet i Kornmaaler s. 9; det hørte til Rasmus Pedersens slægtsgård, Nordby matr. nr. 80, mark 28. Jfr. Hansen s. 274.

⁹⁶ Lorenzen (note 82) foreslår, at gravstenen er bestilt i Århus, eftersom den krigede hue var meget brugt i Østjylland, men ikke i øvrigt kendt på Samsø. Jfr. dog *maleri.

⁹⁷ Ifølge indb. 1919 springer undersiden af den 13 cm tykke sten »paa de to Langsider og brede, øverste Smalside tilbage med Karnisprofil«. For genbrug af blandt andet gravstens bagsider, jfr. Vibeke Michelsen: Genbrug af gravsten, i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 181-200.

⁹⁸ Dette årstal betegner formentlig en fornyelse af stens indskrift. Den 1919 afskrevne indskrift var således stærkt nedslidt og på latin: »Epitaphium / Stephans Heegaard / pastor ecclesiae no... / .yensis natus hafnia / mdccxxvi obiit / mdccclxxxviii / et / ... ar. / ... Faber /... lhx I... obiit md ... / ... f... / ex ...«.

⁹⁹ Note 5. To gravsten blev 1881 udtaget af hensyn til de nye vinduer; disse ønskedes genopsat umiddelbart under vinduerne.

¹⁰⁰ Gården ejedes på dette tidspunkt af sognerådsformand Chr. Kornmaaler.

¹⁰¹ Gitteret er mærket VOH. Lignende gitre hegner flere andre gravsteder på kirkegården.

¹⁰² For typen, jfr. Aase Faye: Danske støbejernskors, 1988, s. 83, nr. 132.

¹⁰³ For typen, jfr. note 102, s. 82, nr. 128.

¹⁰⁴ For typen, jfr. note 102, s. 85.